

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İSTANBUL VE TRAKYA'NIN TAHLİYE EDİLMESİ

Sabit ÇETİN*

ÖZET

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği kararlı dış politika ile toprak bütünlüğünü koruyarak savaş dışı kalmayı başarmıştır. 1941 yılında Balkanlarda meydana gelen çatışmaların Türkiye'nin sınırlarına kadar gelmesi sonucunda, Türk Hükümeti savaşın etkilerini en aza indirmek amacıyla bir dizi tedbir almak zorunda kalmıştır. İstanbul ve Trakya'da yaşayan sivil halkın yanında, buralardaki kamu kurum ve kuruluşları ile sivil ve askeri eğitim kurumlarının da nakil işlemleri yapılmıştır. Bu çalışmada savaş tehlikesine karşı alınan tedbirlerden biri olan İstanbul ve Trakya'nın tahliye edilmesi işinin planlanması, uygulanması ve faaliyet sırasında yaşanan sorunlar ile yasal düzenlemeler imkânlar ölçüsünde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, İstanbul, Trakya, Tahliye.

EVACUATION OF ISTANBUL AND THE TURKISH THRACE DURING WORLD WAR II

ABSTRACT

The decisive foreign policy adopted by Turkey during World War II allowed her to stay out of it and thus preserve its territorial integrity. When the conflicts that erupted in the Balkans reached Turkey's borders, the Turkish government was compelled to take a series of measures aiming to minimize the impact of the war. The population of Istanbul and the Turkish Thrace were evacuated, as well as the government institutions and civilian and military education institutions. This study analyses the planning and implementation of the evacuation of Istanbul and the Turkish Thrace, which was one of the measures implemented against the threat of war, as well as the problems encountered during implementation.

Key Words: World War II, Istanbul, Turkish Thrace, Evacuation.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye, barış politikasını açıkça göstermek ve emniyete almak amacıyla, komşularıyla dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamaya ve kolektif antlaşma sistemiyle güvenlik alanını büyük güçlerin istilasına karşı korumaya gayret etmiştir.

* Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürü, cetinsabit@gmail.com

Türkiye'nin güvenlik bölgesinde daha 07 Nisan 1939 tarihinde İtalya'nın Arnavutluk'a saldırmasıyla başladığı söylenebilecek olan İkinci Dünya Savaşı'nın başında Türkiye "*statükocu güçlere katılma politikasını kararlılıkla*" sürdürdü.¹ 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız Üçlü Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Türkiye ancak doğrudan saldırıya uğradığı takdirde savaşıyordu, büyük çapta maddi yardım görecekti, yoğun bir biçimde silahlanacak ve Müttefikler batıda saldırıya uğrasalar da sadece "*müşahakâr tarafsızlık*" uygulayacaktı.²

İtalya'nın 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a saldırdığı sırada, Almanya'nın Romanya'ya girmesi, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin endişe duymasına neden oldu.³ İtalya'nın saldırısı karşısında İngiltere, Türkiye'nin askeri teçhizat durumunda eksiklikler ve savunma kuvvetlerinin zayıflığı nedeniyle savaşa girmesi yönünde herhangi bir istekte bulunmadı.⁴ 01 Kasım 1940'ta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında "*...Türkiye'nin, hudutları haricinde bir karış toprakta gözü, bir hakkı ihlale niyeti yoktur. Bize emniyetimize o emniyetle müteradif (birbirine bağlı) olan hayati menfaatlerimize tecavüz niyetinde olmayan hiç bir devlet, bizim siyasetimizden endişe ve bizi hakkımızın mahfuziyetini istediğimizden dolayı, muaheze (tenkit) edemez. Bizim harp harici vaziyetimiz, bize karşı aynı iyi niyeti gösteren ve tatbik eden bütün devletlerle en normal münasebetlere mani değildir. Kezalik harb harici vaziyetimiz, bizim topraklarımızın, deniz ve havalarımızın muharibler tarafından birbiri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak manidir ve biz muharebeye girmedikçe kati ve ciddi olarak mani kalacaktır.*"⁵ diyerek Türkiye'nin savaş dışı durumunun devam ettiğini belirtmiştir.

¹ Zehra Önder, **II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, Çev. Leyla Uslu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s. 309.

² Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 96.

³ Fahir H. Armaoğlu, "*İkinci Dünya Harbinde Türkiye*", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, (1958), s. 130.

⁴ Ahmet Şükrü Esmer ve Oral Sander, "*İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1945)**, B. 9, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 143.

⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt: 14, Devre: 6, İçtima:2, Birinci İnikad, s. 4; Bu tarihten itibaren çeşitli devletlerin Türkiye ile ilgili politikalarının özeti şöyledir: "1. İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesi için çalışmışlardır. Bu devletler ayrıca, Türkiye'ye dayanarak, Almanya'ya karşı bir Balkan bloğu kurmak çabalarına girmişlerdir. 2. Rusya devamlı şekilde, kendi takip ettiği politikanın Türkiye tarafından da uygulanması için gayret sarf etmiştir. 3. Almanya, Türkiye'yi Mihver devletlerinin yanına çekmek, bu mümkün olmazsa, Mihver'e karşı dostane bir tarafsızlık politikası takip etmesini temin etmek istikametinde çalışmıştır. Bkz. Kamuran Gürün, "*Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları*", **Bellekten**, Cilt: LII, Sayı:204, (Kasım 1988), s. 1457.

Bulgaristan'ın üçlü pakta girmesinin ardından 02 Mart 1941'de Alman ordusu Bulgaristan'a girdi. Hitler'in İsmet İnönü'ye 04 Mart 1941 tarihinde gönderdiği özel mektupta Bulgaristan ile ilgili Alman harekâtının hiç bir şekilde Türkiye'ye karşı olmadığını sadece Yunanistan'daki İngiliz varlığına karşı alınmış bir tedbir olduğunu ve Alman birliklerinin Türk sınırının yaklaşık 50 kilometre uzağında duracağını teminatını verdi.⁶ Ayrıca 08 Mart 1941'de Almanya benzer bir garantiyi Türk-Yunan sınırı içinde Türkiye'ye verdi. İnönü'nün 12 Mart 1941'de Hitler'e gönderdiği yanıt ise şöyledir: “Türkiye toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını diğer devletlerin kendi aralarında teşkil ettikleri politik ve askeri anlaşmalar çerçevesi dâhilinde düşünemez ve mukaddes egemenliğinin bir başka devletin zaferi nokta-i nazarında görülmesine müsaade edemez. Bu sebeple milli topraklarına karşı her türlü tecavüze karşı koyma azmindedir.”⁷

Alman ordularının Balkanlar'da ilerlemeleri üzerine İngiltere Başbakanı, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesini ya da en azından Yugoslavya ile Yunanistan'ı Mihver'e karşı direnmeleri için teşvik etmesini istedi. Almanya'nın yıldırım harbi taktiğinin başarısı Türkiye'nin savunma planlarını gözden geçirerek değiştirmesine neden oldu.⁸ Balkanlardaki savaş süresince Türkiye'de alınan askeri önlemler artırılmıştır. Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesinde yayınlanan “Balkanlarda Harb Mesuliyeti” adlı makalesinde Balkan Devletlerinin Mihver güçleri tarafından tek tek işgal edilmelerine değinmiş ve Avrupa'da tarafsız kalmanın artık mümkün olmadığını belirtmiştir. Trakya'da bulunan askeri birlikler Anadolu yakasına nakledilmiş, Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan ve Meriç nehri üzerindeki tüm köprüler tahrip edilmiştir.⁹ 1941 yılının Mart ayında Balkanlardaki çatışmaların giderek şiddetlenmesi üzerine Türk Hükümeti tarafından İstanbul'un ve Trakya'nın tahliyesi¹⁰ kararlaştırılmıştır. 01 Nisan 1941 tarihinde Trakya ve İstanbul'un tahliye işleri hakkında Nafia, Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Ziraat, Maarif Vekillerinden oluşan heyet toplanmış, şu

⁶ Deringil, a.g.e., s. 137; Önder, a.g.e., s. 105.

⁷ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973, s. 97; Deringil, a.g.e., s. 139.

⁸ William Hale, Türk Dış Politikası (1774-2000), Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 78.

⁹ Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 548.

¹⁰ Genel olarak memleket içinde hareket bölgesine yapılacak yollama ve hareket bölgesinden memleket içine yapılan (boşaltma) tahliyedir. Bunda amaç, muharebe eden birliklerin her türlü ihtiyaçlarının sağlanması, bunların muharebe enerjilerinin korunmasıdır. Bkz. Cevdet Küçükergen, İkinci Dünya Harbinde Geri Hizmet ve İkmal İşlerindeki Yenilikler, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Basımevi, İstanbul, 1947, s. 7.

kararları almıştır: Trakya’da Çakmak hattının ilerisinde ve derinliğinde ve Edirne ile Enez arasında bulunan sahadaki köyler ile Kırklareli, Edirne ve Uzunköprü şehir ve kasabalarının tahliyesi, askeri birliklerin alacağı duruma göre daha sonra düşünülmüştür. Trakya bölgesinde bulunan Edirne kız ve erkek öğretmen okulları ile lise pansiyonundaki parasız yatılı öğrenciler, Erkek Sanat Okulu ve Lüleburgaz’daki Kepirtepe Köy Enstitüsü’nün Anadolu’da Maarif Vekâleti’nce tespit edilecek yerlere nakillerine başlanması, Askeri Okullar, Erkek Sanat Okulları, Köy Enstitüleri hariç olmak üzere muhtelif Vekâletlere bağlı her derecedeki okullarda en son 15 Mayıs 1941 tarihine kadar derslerin ve sınavların bitirilmesi istenmiştir.¹¹ İstanbul’daki Yüksek Öğretmen Okulu, Harp Akademisi, Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Fen Tatbik Okulu, Topçu ve Topçu Atış Okullarının Ankara’ya nakledilmesi ile ilgili çalışmaların başlatılması öngörülmüştür. İstanbul ve Trakya’da oturan ve emekli maaşı ile geçinen ve seferde de bir hizmet alınması düşünülmeyen emekli, dul ve yetimler ve Anadolu’daki akrabalarının yanına gitmeyi isteyenlerin gidecekleri yerlerin iskele ve istasyonlarına kadar Devlete ait vapur ve trenlerle kişi başına 50 kiloya kadar eşyaları ile birlikte ücretsiz nakillerinin yapılması gerekli görülmüştür. İstanbul’daki mevcut petrol ve petrol ürünlerinin Eskişehir, Afyonkarahisar, Konya, Ankara, Kayseri ve Samsun merkez ve bölgelerine 15 gün içerisinde nakledilmesi, daha sonra güney bölgesinden gelecek petrol ürünlerinin İskenderun ve İzmir’e boşaltılması planlanmıştır. İstanbul’da bulunan ve sadece taşınması mümkün olan fabrikaların Anadolu’ya getirilmesi düşünülmüştür. İstanbul ile Örfi İdare bölgesi içindeki illerde bulunan kişilerden zararlı faaliyetlerde bulunanların, gerekli görülmesi halinde Örfi İdare bölgesi dışına çıkarılması gerekmiştir. Trakya, İstanbul, Çanakkale, İzmir ve Ankara gibi yerlerde bulunan ve “*muhasım Devlet tebaası vaziyetine geçmeleri muhtemel olan yabancı halkın*” savaş halinde sevk ve nakil işlemlerinin yapılması konusunun Genelkurmay Başkanlığının görüşü alınarak Dâhiliye Vekâleti tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Nakil ile ilgili tüm masrafların pasif koruma işleri için verilmiş olan 1.500.000 liradan karşılanması planlanmıştır.¹² İstanbul ve Trakya’nın tahliye kararnamesinde

¹¹ “Maarif Vekilinin başkanlığında 02 Nisan 1941 tarihinde toplanan komisyon bütün ilk, orta, lise ve yüksek okulların diğer yıllardan farklı olarak 15 Nisanda derslerin kesilmesini ve sınavların başlamasını 15 Mayıs’a kadar tamamen bitirilmesini kararlaştırmıştır. Bu suretle okullar diğer yıllara nazaran bir buçuk ay kadar erken tatil edilmiştir. Bunun nedeni, hükümetin İstanbul dâhil Trakya kesimindeki sivil halkı İç Anadolu’ya gitmeye teşvik eden kararlar almasıydı.” Bkz. Altan Öymen, **Bir Dönem Çocuk**, İstanbul, 2002, s. 255; **Tan**, 02.04.1941.

¹² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Tarih: 01.04.1941, Sayı: 2/15549, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.29.4.

gidilmesi yasaklanan İzmir, İstanbul, Erzurum, Ankara illerine daha sonra Kars ili de ilave edilmiştir.¹³

1. İstanbul ve Trakya'nın Tahliye İşlerinin Basında Değerlendirilmesi:

Örfi İdare Komutanlığı 10 Nisan 1941 günü Tahliye Kararnamesine uygun olarak bir tebliğ yayınlamıştır.¹⁴ Bu tebliğ doğrultusunda İstanbul'daki resmi kurumlar tarafından toplantılar yapılmış ve tebliğin uygulanmasına yönelik işlemler başlatılmıştır.¹⁵ İstanbul ve Trakya'daki nüfus yoğunluğunu azaltmaya yönelik tedbirler karşısında Bulgaristan Türkiye sınırındaki askerleri geriye çekmiş ve Batı Trakya'ya giren Alman askerlerinin de bu şekilde çekilmeleri ihtimali olduğu yönünde duyurular alınmıştır. Türkiye tarafından alınan bu tedbirin, sadece akıl ve mantığın emrettiği birer ihtiyat tedbirleri olduğu açıklanmıştır. Balkanlarda barış ve emniyet şartları oluşuncaya kadar Türkiye'nin ihtiyat tedbirleri almasının doğal görülmesi, ülke için telafisi mümkün olmayan bir tehlike ile karşılaşılması, herhangi bir taarruza karşı hazır bulunulması gerektiği düşünülmüştür.¹⁶

M. Zekeriya Sertel'in: “ Şimdiye kadar daima hadiselerle takaddüm eden ve memleketin müdafaası hususunda isabetli tedbirleri ihmal etmeyen hükümetimiz, bu defa İstanbul'daki nüfus kesafetini azaltmak için bazı tedbirler almak ihtiyacı duymuştur. Bu tedbirler, Türkiye'nin harp tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu göstermez. Sadece bir ihtiyati hareketten başka bir şey değildir.”¹⁷ şeklindeki yaklaşımı hükümetin kararlarını destekler niteliktedir.

Bu hususta Asım Us, Anadolu'ya göç etmenin anlamını ve hedeflerini şöyle anlatır: “Memlekette seyrisefer serbest olduğundan herkes beğendiği

¹³ **BCA**, Tarih: 08.05.1941, Sayı: 2/15764, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.39.19; “Anadolu'daki göç yerleri arasına Ankara, İzmir ve Erzurum alınmamıştı. Ankara başkent olduğu için saldırılabildi. İzmir savaşın Ege'ye sıçraması halinde hedef olabilirdi. Erzurum ve çevresi ise Sovyetler Birliği'nin karışması ihtimaline karşı güvensiz bölge sayılmıştı. Polonya'ya Almanlar batıdan girerken Sovyetlerin doğudan girdiği unutulmamıştı.” Bkz. Öymen, a.g.e., s. 257.

¹⁴ **Tan**, 10.04.1941.

¹⁵ “O yıl okulları normal süresinden önce tatil ettiler. Nedeni, sınıfların ısıtılamaması ve çocuklardan pek çoğunun grip, anjin hatta zatürreeden hasta yatmasıydı. Ama asıl nedenin, isteyen ailelerin çoluk çocuğuyla birlikte Anadolu'ya göç etmesine kolaylık sağlamak olduğu söyleniyordu.” Bkz. Tutel, Eser; “İkinci Dünya Savaşı'nda Beyoğlu”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 133, (Ocak 1995), s. 30–31.

¹⁶ Asım Us, “Aldığımız Tedbirler İhtiyatta Bir İfratkarlık Değildir”, **Vakit**, 13.04.1941.

¹⁷ M. Zekeriya Sertel, “Hükümetin Teyakkuzu ve İhtiyat Tedbirleri”, **Tan**, (11.04.1941).

şekilde hareket edebilirse de şahsi mevkileri itibari ile İstanbul'daki evlerini barklarını bırakarak Anadolu'ya gitmenin muhitlerinde panik uyandırması ihtimalini düşünenler vardır ki bunlar sadece düşünceden dolayı bu güne kadar yerlerinden kımıldamamaktadırlar. Hükümet bunu düşünmüş bu tarzda mülahazaların yeri olmadığını, bilakis harp zamanında büyük şehirlerin nüfus kesafeti ne kadar az olursa milli müdafaa ve işe vazifesinin de o kadar kolaylaşacağını herkese anlatmak istemiştir. Bundan dolayı mümkün olan yardımı ve kolaylığı yapmak kararı vermiştir.¹⁸

11 Nisan 1941 tarihinde Örfi İdare Komutanlığı bir tebliğ daha yayımlayarak nakil işlerinin düzenli yapılması için alınacak tedbirlerin ayrıca ilan edileceğini açıklamıştır.¹⁹ Yunus Nadi "Bir Tedbir Etrafında" adlı yazısında: "İstanbul ve Trakya havalisinde oturan vatandaşların bilhassa burada işleri güçleri olmayanlardan arzu edenlerin devlet vasıtaları ile Anadolu dâhilinde isteyecekleri yerlere nakilleri için gösterilen kolaylık, ilanın tamamen temkinli olan şeklinden de açıkça anlaşıldığı üzere, acele bir tehlike işareti değil, belki sadece sırasında ve zamanında alınmış bir ihtiyat tedbiridir. Müstacel bir zaruret olsa hükümet bu iş için verdiği tebliğde söylediği gibi bu kolaylıktan arzu edenlerin istifade edeceklerini ilanla iktifa etmez, belki de kati bir tahliye kararını tatbik ederdi. Orta da böyle bir şey yoktur. Sadece hal ve ihtimale karşı kendilerini buralarda mihlayacak işleri olmayanlardan isteyenlerin Anadolu dâhilinde muvafık göreceikleri yerlere gitmeleri münasip olacağı ifade edilmiş bulunmaktadır... Ve şurasını iyi bilelim ki bu tedbirin tatbiki ile sadece vatan müdafasını daha kolay ve daha kuvvetli kılmak gibi bir vazife görmüş olacağız. Asıl maksat budur ki onda hükümetle milletin tam ittihadı vardır."²⁰ şeklinde ifadesiyle yapılanların ihtiyat tedbiri olduğunu açıklamıştır.

Falih Rıfki Atay ise; "...Maksat bir harp tehlikesi karşısında Trakya, İstanbul ve civarı halkının hayat ve emniyetini korumak önünde ve arkasında askeri kıtalar bulunan bu müdafaa bölgesinde işe zorluklarının mümkün merteye önüne geçmektedir... Hükümet tebliğini okuyanların zihninde derhal şu suali geçmiş olduğuna şüphe edilemez: Acaba harbe girmek üzere miyiz?... Trakya ve İstanbul civarı için alınan tedbir de milli hazırlanma devresinin umumî tedbirleri arasında olup istihkâm yapmak, tayyare ve silah sayısını artırmaktan, un biriktirmekten farkı yoktur ve hiçbir müstesna hal ifade etmez."²¹ şeklindeki yorumu ile bu tedbirin Trakya ve İstanbul'daki beslenme sorununun çözümüne bir çare olacağını ifade etmiştir.

¹⁸ Asım Us, "Anadolu'ya Göç Etmenin Manası ve Hedefleri", **Vakit**, (11.04.1941).

¹⁹ **Tan**, 11.04.1941.

²⁰ Yunus Nadi, "Bir Tedbir Etrafında", **Cumhuriyet**, (12.04.1941).

²¹ Falih Rıfki Atay, "Trakya ve İstanbul Hakkındaki Tedbir", **Ulus**, (12.04.1941).

Alman Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, bir yabancı gazeteci tarafından sorulan soruya cevaben İstanbul'un tahliyesine Türk Hükümeti tarafından haklı bir sebeple karar verilmiş olduğunu bildirmiş ve bu tedbirin hiçbir surette Almanya ile ilgisi bulunmadığını ve Almanya'nın bundan endişe duymamakta olduğunu ifade etmiştir. Alman sözcüsü İstanbul'daki hazırlıkları saldırı amaçlı değil, Türkiye için meşru bir savunma tedbiri olarak değerlendirmiş ve haklı bulmuştur.²²

15 Nisan 1941'de yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Grup toplantısında, İstanbul ve Trakya'dan Anadolu'ya geçmek isteyen ve kirada oturan kimselerle ev sahipleri arasında kira ve kontrat yüzünden sorunlar çıkmış ve bu sorunların büyümekte olduğu yönünde hükümetin dikkatini çeken takrirler okunmuştur. Hükümet bu sorun üzerinde çeşitli incelemeler yapacağını ve kimsenin mağdur olmayacağı kanuni tedbirler alınacağını bildirmiştir.²³

Hükümetin harp alanı olması muhtemel yerlerdeki nüfus yoğunluğunu azaltmak için aldığı tedbirler Trakya'nın bazı yerlerinde yanlış anlaşılmalı, panik havası uyanmış²⁴, hayvan sürülerini, ev eşyalarını satarak göç etmeye hazırlananlar olmuştur. Bu durum devam ederse nüfus yoğunluğunu hafifletmek tedbirinin toplu bir göç şeklini alacağı için bu duruma müdahale edilmesi gerekmiştir. Hükümetin kararının halk arasında bir panik havası yaratma amacı taşımadığı, sadece her ihtimale karşı nüfusu yoğun olan bölgelerdeki işe işlerinin kolaylaştırılması ve hava taarruzlarından doğabilecek zararların önlenmesi için alındığı ifade edilmiştir.²⁵ İstanbul'da eski eşya alım satımı ile meşgul olan bazı kimseler Anadolu'ya nakil hareketinden kazanç sağlamak için Trakya'ya gitmiştir. Birçok vatandaşın ellerindeki malları yok pahasına satın almak hırsı ile hareket eden bu kişilerin faaliyetleri, bölgede panik havası yaratmıştır.²⁶

15 Nisan 1941 tarihinde Anadolu'ya gitmek isteyenlerin kaymakamlıklara verecekleri beyanname süresi dolmuş, kaymakamlıklar gidecek olanların ineceği istasyon veya iskeleye göre tasnif yapılmıştır. Verilen beyannamelerin bazılarının istenilen şekilde olmadığı, yalnız gidecekleri şehir ve kasabanın isminin yazıldığı oysa hükümet tarafından

²² **Vakit**, 14.04.1941.

²³ **Vakit**, 16.04.1941.

²⁴ Halkta oluşan paniğe karşı yapılan propaganda faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Bakar, "İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'dan Anadolu'ya Göç ve Paniğe Karşı Propaganda" İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 12, (6/2007).

²⁵ 20 Ekim 1940 tarihinde yapılan 3'üncü nüfus sayımında İstanbul'un nüfusu 815.638 kişidir. 21 Ekim 1945 tarihinde yapılan 4'üncü nüfus sayımında İstanbul'un nüfusu 809.050 kişidir.

Bkz. **İstanbul İl Yıllığı**, İstanbul, 1973, s. 51.

²⁶ **Vakit**, 17.04.1941.

sadece gidecekleri iskele ve istasyonlara kadar sevk ücreti yapılabileceği bildirilmiştir. Gidecekleri yerde yeri, yurdu veya tanıdığı olmayanlar ve oralarda işlerini temin edemeyecek olanlar sevk harici tutulmuştur. Gideceklerin iskele ve istasyonları tespit edildikten sonra bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir.²⁷ Yetim, dul ve emekli maaşlarının evrakı gidecekleri vilayet ve kazaya gönderilmiştir. Bu vatandaşların gidecekleri yerlerdeki Mal Müdürlüklerinden veya Ziraat Bankası şubelerinden maaşlarını almaya devam edeceği 16 Nisan 1941 günü İstanbul'daki bütün kaymakamlıklar ve vilayet seferberlik müdürü toplantısında kararlaştırılmıştır. İstanbul Belediyesi ve İstanbul özel bütçesi hesabından emekli, dul ve yetim maaşı alanlar da maaşlarını gittikleri yerdeki Ziraat Bankası şubesi veya sandığından alması planlanmıştır.²⁸

Tahliye ile ilgili faaliyetlerin devam ettiği günlerde İstanbul Fiyat Murakabe Bürosu da çeşitli kontroller yapmış ve yapılan bu kontrollerde; sandık ve bavulların yüksek fiyatla satışının yapıldığı tespit edilmiş ve bu işyerleri hakkında tahkikat yapılmıştır.²⁹ Yüksek fiyattan satılan çanta ve bavullar toplatılmış, gerekli maliyet fiyatları tespit edilen çanta ve bavulların yüzde 60 kârla satıldığı görülmüş, sahipleri sorguya çekilmiştir. Çanta ve bavulların satışlarında yüzde 25'ten fazla kârla satılan çanta ve bavullara rastlarsa sahiplerinin ihtikâr suçu ile adliyeye teslim edilmesi yönünde tedbir alınmıştır.³⁰

19 Nisan 1941 günü kendi isteğiyle Anadolu'ya gitmek isteyenlerin verdiği beyannamelerin tasnifine devam edilmiştir. Tasnif işi bittikten sonra halka dağıtılacak biletler hazırlanmıştır. Vapur biletleri mavi, tren biletleri kırmızı renkte; biletlerin üzerinde aile reislerinin isimleri, beraberinde kaç kişi gideceği ve hangi miktarda eşya götürecekleri yazılmıştır. Kişi başı elli kilodan fazla eşya götürmek isteyenlerin farkını ödemek zorunda olduğu bildirilmiştir. Biletlerin halka iki gün önceden dağıtılması planlanmıştır. Biletler üzerine hareket saatlerinin yazılması kararlaştırılmış fakat sonradan vazgeçilmiştir. Biletlerin üzerindeki sıra numaralarına göre hareket saatleri gazetelerde ilan edilmiştir. Anadolu'ya gideceklerin nakil işleri ile ilgilenmek üzere Denizyollarında kurulan nakliyat komisyonu da çalışmalarına başlamış, tamamlanmasından sonra Denizyolları idaresi emir verdiğinde taşımaya başlayacak şekilde hazırlıklarını tamamlamıştır.³¹ İlan edilen günde nakil araçlarına gelmeyenler hakkında inceleme yapılması ve

²⁷ **Cumhuriyet**, 16.04.1941; **Akşam**, 16.04.1941.

²⁸ **Cumhuriyet**, 17.04.1941.

²⁹ Bu hususta yerli mallar pazarları müdürlüğünden de yol eşyaları fiyatları hakkında bilgi istenmiştir. Bkz. **Cumhuriyet**, 17.04.1941; **Akşam**, 13.04.1941.

³⁰ **Akşam**, 23.04.1941; **Vakit**, 23.04.1941.

³¹ **Tan**, 19.04.1941.

bu kişilerin geçerli mazereti bulunmayanların ücretsiz sevk hakkını kaybedeceği bildirilmiştir.³²

2. İstanbul ve Trakya'nın Gruplar Halinde Boşaltılması:

Karadeniz'e ilk kabile ile gideceklerin biletleri 24 Nisan 1941 günü dağıtılmıştır. Pazarcık'a gideceklere bir, aynı zamanda Samsun'dan trenle Anadolu'nun diğer bölgelerine geçecekler için iki bilet verilmiştir. İlk gidecek kabile sayısı 12.000 kişi olarak tahmin edilmiştir.³³ İlk kabile Denizyolları İdaresi'nin tahsis etmiş olduğu Tırhan, Ankara ve Aksu vapurları ile Zonguldak ve Samsun'a 01 Mayıs 1941 günü yapılması planlanmış, vapurlarda yolcuların güvertede gitmesi, kamaraların ancak loğusa ve hastalara tahsis edilebileceği açıklanmıştır. Denizyolları İşletmesi, İstanbul'u deniz yolu ile terk edecekleri 01-11 Mayıs 1941 tarihleri arasında tamamen nakledilecek şekilde planlama yapmıştır.³⁴

İstanbul'dan Karadeniz iskele ve istasyonlarına gidecek, beyannameye tabi yolculardan ilk kabileye dâhil olanların hareket günleri ile saatleri ve binecekleri rıhtımla inecekleri iskeleler, 26 Nisan 1941 günü gazetelerde yayınlanmıştır. İstanbul'dan 01-11 Mayıs 1941 tarihleri arasında ayrılacakların, Galata iskelesinden, Aksu, Tırhan ve Ankara vapurları ile Zonguldak'a, (Filyos, Karabük, İsmetpaşa, Eskipazar, Atkaraca, Kursunlu, Somucak, Günlüce, İldızın, İsparı, Çankırı, Tüney, Kalecik, İrmak), Bartın, Amasra, Şile, Cide, Ayancık, Sinop, Gerze, İnebolu, Samsun'a, (Lâdik, Havza, Hacıbayram, Amasya, Turhal, Zile, Yıldızeli, Çarşamba) deniz yolu ile nakli planlanmıştır. Vapurlar, Samsun ve Zonguldak iskelelerine varduktan sonra iç taraflara gidecekler için saat 18.00'da binecekleri özel trenler hazırlanmıştır. Her ailenin götüreceği eşyanın karışmaması için sandığın üzerine bilet numaralarını okunaklı ve büyük rakamla yazmaları, yolcuların güverte yolcusu gibi seyahat edeceği, kamaraların yolcular için hastane olarak kullanılacağı, gemideki doktorun raporu ile hasta olanlarla, hamile ve emziren kadınların kamaralara ücretsiz yerleştirileceği, yolcuların seyahat süresince yiyeceklerini kendileri beraberinde götürecekleri, vapur kantininden ücreti karşılığında konserve, peynir, ekme ve sıcak çorba alınabileceği, kamarada yatan hastalara parası karşılığında doktorun tavsiye edeceği yemeklerin yaptırılacağı İstanbul Vilayeti tarafından tebliğ edilmiştir.³⁵ İstanbul'dan nakil olacakların yanlarında getirdikleri malzemelerin taşıma işlerine ait hamaliye ücretleri de tespit edilmiştir.³⁶

³² **Tan**, 20.04.1941.

³³ **Vakit**, 23.04.1941.

³⁴ **Vakit**, 25.04.1941; **Tan**, 25.04.1941.

³⁵ **Tan**, 26.04.1941; **Vakit**, 26.04.1941; **Cumhuriyet**, 26.04.1941.

³⁶ "Bir yolcunun kaç parça eşyası olursa olsun, hamalın taşıyabileceği yük için 10 kuruş, tarifesi 100 kuruş olan denk adedi için 25 kuruş, bir tek valiz için ise 5 kuruş verilecektir. Eşya biletleri de vesaiti nakliye biletlerine raptedilecektir." Bkz. **Vakit**, 29.06.1941.

Tahliyenin başlayacağı ilk hareket günü olan 01 Mayıs 1941 tarihinde ücretsiz gidecek yolculara tahsis edilen vapurların fazla kalabalık olmadığı görülmüştür. Saat 14.00'da³⁷ Zonguldak'a hareket eden Tırhan vapuruna tertip edilen 975 kişi iken vapura 260 kişi girdiği³⁸, saat 18.00'da Zonguldak'a hareket eden Aksu vapuruna³⁹ tertip edilen 1.225 kişi iken 343 kişinin bu imkândan yararlanmadığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine Nakliyatı Tevhit Komisyonu Reisliğinden şöyle bir açıklama yapılmıştır: “...Müracaat edenlerin bu tarz hareketi halk hesabına büyük fedakârlıklar ihtiyar eden devlet müesseselerinin zararını mucip olacağı aşikârdır. Herhangi bir aile vaki olan talebine rağmen seyahatten sarfı nazar edebilir, fakat bunun mutlaka 48 saat evvel Tophane Devlet Denizyollarında Nakliyat Tevhit Komisyonu Reisliğine müracaat ederek keyfiyeti bildirmeleri lazımdır. Bu hususa nakil talebinde bulunanların bilhassa itina göstermeleri rica olunur.”⁴⁰

02 Mayıs 1941 tarihinde üçüncü kafiye saat 14.00'da hareket eden Ankara vapuru İnebolu'ya götürmüştür. Gemiye tertip edilen 1.000 kişi olduğu halde bilet alanların ancak yüzde 25'i olan 250 kişi iştirak etmiştir.⁴¹ İstanbul'a daha önce Anadolu'dan gelip yerleşen, şimdi de gönüllü olarak

³⁷ “Tırhan vapuru 14.00'da hareket edecekti, ancak bazı yolcuların kendileri ve eşyaları geciktiğinden yetkililerin gördüğü lüzum üzerine vapur bir saat rötarla saat 15.00'da hareket etmiştir. Kapalı güvertede ayrılan kısımda yolcuların yerleştirilmesine bizzat gemi süvarisi ve Münakalat Vekâleti'nden bir yetkili nezaret etmiştir. Tırhan vapuru rıhtımdan yolcuları geçirmeye gelen ve rıhtımda toplanan halkın iyi yolculuk temennileri arasında ayrılmıştır. Birçok kimseler rıhtımdan: -Çabuk gelin! Diye sesleniyor. Buna, vapurdan: – Kışa buradayız. Cevapları yükseliyordu.”Bkz. **Cumhuriyet**, 02.05.1941.

³⁸ Yolcular ile beraber giden Cumhuriyet Gazetesi muhabirinin gözlemleri şöyledir: “Tırhan vapuru İstanbul'dan ayrılan ilk beyannameli kafiye İnebolu'ya götürüyor dedikleri zaman eski günlere ait göç manzaraları gözlerimin önüne geldi. Şimdi rıhtımda kim bilir gene ne sahnelerle karşılaşacaktım. Yer kapmak için vapurun merdivenlerinde saç saça, baş başa gelen sinirli kadınlar, annelerinin eteğine yapışarak cıyak cıyak haykırışan çocuklar. Galata rıhtımına geldiğim zaman birde ne göreyim. Tırhan bir kotra kadar sakin ve rahat, üstelik de yarı yarıya bos! Ne yola çıkanlarda en ufak bir telaş, ne rıhtımda bekleyenlerde hissedilir teessür hali. Yolcular arasında dolaşmaya çıkıyorum. Dikkat ediyorum hepsi de neşeli insanlar sanki göç etmiyorlar da gönül birliğiyle mesireye gidiyorlar... Kafes içinde cıvil cıvil öten bir saka kuşu var. Oğlu İstiklal Savaşı'nda şehit düşen ihtiyar bir kadının imiş. Sordum: - Bırakmaya kıyamadım.- Demek bırakacak kimse bulamadım.-Hey oğul, dedi, o bir garip kuş ben bir garip ana, onun benden, benim ondan başka kimsemiz yok.” Bkz. **Cumhuriyet**, 03.05.1941.

³⁹ Daha kalabalık olan Aksu vapurunun yolcularının uğurlayıcıları da çok kalabalıktı. Vapur ayrılırken gidenler ve kalanlar yekdiğerine büyük bir neşe içerisinde mendil sallıyor ve rıhtımda kalanları misafirliğe davet edenlerin sesleri duyuluyordu.” Bkz. **Cumhuriyet**, 02.05.1941.

⁴⁰ **Vakit**, 02.05.1941.

⁴¹ **Vakit**, 03.05.1941.

ayrılanların ise daha sakin, daha rahat olduğu, İstanbul doğumluların hem kentten hem de yakınlarından ayrılmanın hüznü içinde olduğu gözlenmiştir.⁴² Beyanname alıp gitmeyenlerin durumu ise yetkililerce, İstanbul'u terk etmek tamamen isteğe bağlı olduğundan bu kişilerin zorla nakil edilmelerinin söz konusu olamayacağı, hükümet tarafından bu amaçla tahsis edilen vapurların normal seferlerini yapacakları sadece gitmek isteyenleri götürecekleri, gitmeyenlerin haklarını kaybettikleri ikinci defa ücretsiz gitmeyi istedikleri takdirde taleplerinin karşılanamayacağı şeklinde ifade edilmiştir.⁴³

03 Mayıs 1941 günü kendi isteğiyle nakledilmek isteyenlerin dördüncü kafilesi saat 18.00'da Aksu Vapuru ile İnebolu'ya hareket etmiş, 780 kişi tertip edilmiş, ancak 253 kişi gitmiştir. Vapur ve tren seferleri, beyanname verenlerin sayısına ve içerdiği nüfus miktarına göre düzenlendiği için vapurların boş gittiği tespit edilmiştir. Beyanname verenlerin ancak üçte birinin gitmesi nedeniyle vapur seferleri yeniden düzenlenmiştir.⁴⁴ Ayrıca gazetelerde göçün faydalarını anlatan yazılar yayınlanmıştır.⁴⁵

05 Mayıs 1941 günü Mudanya ve Karadeniz'e iki vapur gönderilmiştir. Mudanya'ya tahsis edilen Tırhan vapuru saat 10.00'da 460 kişi yerine 57 kişi ile birlikte hareket etmiştir. Denizyolları İdaresi bu durum karşısında Marmara'daki özel seferlere vapur tahsis etmeyeceğini açıklamıştır. Aksu vapuru da, Zonguldak, Bartın, Amasra, Kurucayı, Cide ve Ayancık'a uğramak üzere saat 18.00'da Galata'dan hareket etmiş, 1.738 kişi yolcu planlanmıştır.⁴⁶ 05 Mayıs 1941 günü Haydarpaşa'dan trenle nakledilecek

⁴² Ertan Ünsal, "41 Baharında Anadolu'ya Gönüllü Göç İstanbul Boşaltılıyor", **Popüler Tarih**, (Mayıs, 2001), s. 64.

⁴³ **Yeni Sabah**, 02.5.1941. İstanbul'dan kendi isteği ile ayrılmak isteyenlerin bir kısmının çeşitli sebeplerle vazgeçmesi "Vazgeçenlerin Beyoğlu'ndan Taksim bahçesine pikniğe gitmediklerini bilmeleri ve hükümetin bu iş için masraf yaptığını ve hiç kimsenin vergilerle oluşan devlet bütçesini zarara uğratmaya hakkı olmadığı, bu davranışın 'bu gibi hafif hareketler' yarın daha başka kararlar alınmasına sebep olabileceği, örneğin sağlık ve resmi mazereti olmadan vazgeçenlerin gidecekleri yere ait masrafların kendilerinden alınabileceği" şeklinde eleştirilmiştir. Aka Gündüz, "Parasız Nakilden Cayanları Tenkid", **Yeni Sabah**, (11.05.1941).

⁴⁴ **Tan**, 04.05.1941; **Vakit**, 04.05.1941.

⁴⁵ "...Türk kültürünün kaynaşmış hamuru ve garp medeniyetinin türlü ameli bilgileri ile mücehhez olan İstanbulluların Anadolu'ya gelmeleri Anadolu'daki uyanmaya yeni kuvvet verecektir. Bu İstanbul Anadolu kaynaşmasından yeni Türk mucizeleri doğacaktır. Bu kaynaşmanın meydana getireceği büyük neticelerden biri Anadolu'da köy sanayinin inkişafı olacaktır... Bu vaziyet karşısında İstanbul'dan Anadolu'ya geçen münevver ve müteşebbis insanlara büyük vazife düşüyor... İstanbullular önünüzde yaşamaya değer bir hayat tarzı imkânı açılmaktadır. Evvela ruhen, sonra da fiilen iş başına!" Bkz. Nusret Köymen, "İstanbul Anadolu'ya Gidiyor", **Vatan**, 03.05.1941.

⁴⁶ **Vakit**, 06.05.1941.

yolcuların hareket tarihi ve saati, yolcu sayısı incekleri istasyon ile bilet numaraları gazetelerde yayınlanmıştır. Ayrıca Haydarpaşa tren garına yolcuları getirecek vapurların da hareket saatleri bildirilmiştir. Yolcu sayısının en fazla olduğu illerin; Eskişehir, Kütahya, Afyon, Burdur, Akşehir, Konya, Adana, İskenderun, Narlı, Malatya, Elazığ ve Diyarbakır olduğu görülmüştür.⁴⁷

İstanbul Vilayeti 06 Mayıs 1941 tarihinde yayınladığı tebliğ ile Karadeniz iskelelerine muhtelif tarihlerde sevki planladığı yolcular hakkında yeni bir karar almış ve 06, 08, 09 Mayıs'ta hareket edecek olan vapurların bu seferleri yapmayacağını, ancak bu tarihlerde sevk edileceği ilan edilen yolcuların 11 Mayıs'ta Aksu vapuru ile bir partide gönderileceğini bildirmiştir.⁴⁸

07 Mayıs 1941 günü İstanbul Vilayeti vapur ve trenle yapılacak yolculuk hakkında düzenlenen yeni listeyi tebliğ etmiştir. Bu yeni listede vapurların Galata'dan kalkış tarihleri ve günleri, vapurun ismi, yolcu sayısı, bilet numarası, gideceği iskele, tren kalkış saati belirtilmiştir. Vapurla gidecek yolcuların en fazla tercih ettikleri yerler; Bursa, Bandırma, İzmir, Trabzon, Rize; trenle gidecek yolcuları ise İzmit, Adapazarı, Geyve, Bozüyük olduğu görülmüştür.⁴⁹

Kendi isteğiyle Trakya'dan Anadolu'ya gitmek isteyenlerin nakilleri için yapılan hazırlıklar 21 Mayıs 1941 tarihinde tamamlanmış, İstanbul Nakil Bürosunda hazırlanan biletler Trakya bölgesine gönderilmiştir. Trakya'dan ilk kafilenin 31 Mayıs 1941 günü Tekirdağ iskelesinden hareket edeceği, buradan Mudanya'ya ve oradan Anadolu içlerine gönderilmesi planlanmıştır. 01 Haziran 1941'de İstanbul'dan Mudanya yolu ile Bursa'ya 1.079 kişi, Bandırma yolu ile Akhisar'a da 674 kişi gönderileceği açıklanmıştır.

Trakya'dan ikinci kfile vapur ile 01 Haziran 1941'de hareket edeceği ve Karadeniz'e gideceği, 02 Haziran 1941 günü Zonguldak'ta olacağı, Zonguldak'a giden 103 kişi, Zonguldak'tan tren yolunu takip edeceklerin 37 kişi olduğu tespit edilmiştir. Tekirdağ'dan Batı Anadolu'ya geçecek yolcuların da 05 Haziran 1941 günü İzmir'e çıkacağı, İzmir'den 116 kişi, Manisa'ya 351 kişi gideceği açıklanmıştır. Tekirdağ'dan İç Anadolu'ya gidecek 1.281 kişinin 08 Haziran 1941 günü Haydarpaşa Garı'nda bulunmaları istenmiştir.⁵⁰

⁴⁷ *Cumhuriyet*, 05.05.1941.

⁴⁸ *Tan*, 06.05.1941.

⁴⁹ *Cumhuriyet*, 07.05.1941; *Vakit*, 07.05.1941; *Tan*, 07.05.1941.

⁵⁰ *Vatan*, 21.05.1941.

İstanbul ve Trakya'dan deniz yolu ile yapılacak nakliyatta iskeleleri olmayan veya iskeleleri olmakla beraber gemilerin yanaşmasına uygun olmayan yerlerde parasız nakledilen yolcuların vapurlarından sahile motor ve sandal ile ücretsiz nakledilmeleri konusunda tedbir alınmıştır.⁵¹ Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Vilayet İdare Heyet Reisliği 30 Mart 1941 tarihli yazısı ile Trakya ve Çorlu kazası halkının kitle halinde hareketleri Silivri ve Çatalca kazalarının köylüleri tarafından endişe ile karşılandığı ve topyekûn bir kitle akını olduğu, Cumhuriyet Halk Partisi yetkililerinin telkinde bulunduğu ve kitle halindeki hareketin tamamen önüne geçildiği ve Trakya'nın hiçbir köyünde bu çeşit bir hareket teşebbüsü kalmadığı ve köylünün zirai faaliyetlerle meşgul olduğu Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine bildirilmiştir.⁵²

İngiltere ve Amerika, 13 Haziran 1944'te Türkiye'den Almanya ile tüm ekonomik ve siyasi ilişkilerini kesmesini istemiştir. Almanya'nın Balkanlar'da saldırgan bir gücü kalmadığı, buna rağmen bir saldırı ihtimali doğarsa yardım edeceklerini, Türkiye ekonomik ilişkilerini kesip Alman personeli ülkesinden çıkarırsa, Türkiye'yi ekonomik ve siyasi açıdan destekleyeceklerini bildirmesine rağmen, Türkiye İngiltere'nin bu teklifini reddetmiştir. Türk Hükümeti müttefikleri ile bozulmakta olan ilişkilerini düzeltmek amacıyla Almanya ile ilişkilerinin kesilmesinin uygun olduğunu düşünmüştür.⁵³ Bunun üzerine TBMM 02 Ağustos 1944 tarihli olağanüstü toplantısında Almanya ile ilişkilerinin kesilmesine karar vermiştir.⁵⁴ Almanya ile ilişkilerin kesilmesi nedeniyle İstanbul'da yaşayan Almanların tahliyesi gündeme gelmiştir. İstanbul Vilayeti tarafından 04 Ağustos 1944 tarihinde bir tebliğ yayınlanmış ve Almanların Türkiye'yi terk etmeleri için bir hafta süre verilerek beraberinde götürebilecekleri eşya, yiyecek maddesi ve paralara sınırlama getirildiği ilan edilmiştir.⁵⁵ İstanbul'daki Almanların 06, 08 ve 10 Ağustos 1944 tarihlerinde hareket edecekleri bildirilmiştir. İstanbul'da yiyecek sıkıntısı nedeniyle; İstanbul'da işi olmayan yaklaşık 4.000 kişinin Anadolu'daki illere nakli Dâhiliye Vekâleti'nce kararlaştırılmıştır. Ayrıca kimsesiz çocukların da Anadolu'nun muhtelif yerlerine yerleştirilmesi gündeme getirilmiştir. Ayrıca İstanbul'a dışarıdan gelerek geçim sıkıntısı çekenlerin memleketlerine dönmeleri için gerekli tedbirler alınması düşünülmüştür.⁵⁶ 11 Ağustos 1944 tarihli gazetelerde,

⁵¹ BCA, Tarih: 05.06.1941, Dosya: 18242, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 170.182.9.

⁵² BCA, Tarih: 30.04.1941, Sayı: 1289, Fon Kodu: 490,01, Yer No: 611.120.5.

⁵³ Yavuz Özgüldür, **Türk Alman İlişkileri (1923-1945)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 162.

⁵⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 7, İçtima 1, Cilt 13, Fevkalade İnikat (02.08.1944)

⁵⁵ **Cumhuriyet**, 04.08.1944.

⁵⁶ **Cumhuriyet**, 08.08.1944.

İstanbul'dan Anadolu'ya gitmek isteyenlerin çoğalmaya başladığı, nüfusu artan İstanbul'dan gitmek isteyenlere resmi makamlarca gerekli kolaylıklar gösterildiği ve gösterilmeye devam edileceği yönünde açıklamalar yer almıştır.⁵⁷

İstanbul'u terk etmek isteyenler ile ilgili olarak Münakalat Vekili Ali Fuat Cebesoy şu açıklamalarda bulunmuştur: "*İstanbul'da bulunduğum müddet içinde Vekâletimle alakadar daire ve müesseseleri gezeceğim. Yapacağım tetkikler arasında alacağımız bazı tedbirler vardır ki şimdilik bunlar hakkında işe yarar esaslı malumat veremeyeceğim... İstanbul'u terk etmek isteyenlere imkân olan bütün kolaylıkların gösterildikten başka tarife harici seferler ihdası icap ederse yapılacak müracaatlar üzerine bu gibi seferleri tatbik sahasına koymaktan da geri kalmayacağız.*"⁵⁸ Askeri amaçlı kullanılmak üzere Çatalca savunma hattı içerisinde bulunan Nakkaş, Orcünlü ve Bahsayış köylerinin boşaltılması düşünülmüştür. Bu köylerde yaşayan halkın başka yerlere nakil ve iskânları savunma planları gereği Başvekâlet tarafından uygun bulunmuştur. Bunun üzerine 31 Ağustos 1944 tarihinde, İcra Vekilleri Heyeti toplantı yaparak bu köylerin naklini ve uyulacak usul ve esasları kararlaştırmıştır. Bu esaslar; nakledilecek bu üç köy yerine bir veya iki köy kurulması, bu yeni köy ve köylerin plan ve ev tiplerinin Sihat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nce hazırlanması, köylerin tesis edilmesinin masrafları Milli Müdafaa Vekilliği bütçesinden İstanbul Vilayeti emrine verilecek ödenekle karşılanması planlanmıştır. Ayrıca köylülerin arazilerine karşılık gelen arazi hazırlanarak köyün kurulmasından sonra kendilerine dağıtılması, köy kurularak arazileriyle evleri köylüye verildikten sonra üç köyün nakline başlanması ve bu süreye kadar köylülerin yerlerinde kalarak arazilerinde çalışmaları istenmiştir.⁵⁹

3. Trakya ve İstanbul'daki Nüfus Yoğunluğunu Azaltmak İçin Anadolu'ya Gelecek Muhtaç Asker Ailelerinin Durumu:

İstanbul ve Trakya'da bulunan asker ailelerinin de Anadolu'ya nakli konusu bu dönemde gündeme gelmiştir. Kazım Karabekir, 11 Mart 1941 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi grup toplantısında düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "*Trakya'da ordu subaylarının çocukları, aileleri hudut boylarında kendileriyle beraberdir. Bu bir harp vaziyeti icabı değildir. Gerek Edirne'de gerek Kırklareli'nde gayri Türk unsurlar doludur. Binlerce casus karşı tarafa her şeyimizi öğrenip verebilir. Onun için vakit varken*

⁵⁷ Cumhuriyet, 11.08.1944.

⁵⁸ Cumhuriyet, 12.08.1944.

⁵⁹ BCA, Tarih: 31.08.1944, Sayı: 2/1641, Dosya: 76-108, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 106.72.5.

daha sıkı tedbir almalı ve asker ailelerini geri çekmeliyiz. Sonra ani bir bozguna uğrarsak fena olur. Birçok kuvvetlerin ani hareketi Çatalca'yı elimizden çıkarabilir. Bu husus ta çok önemlidir.'⁶⁰

Askere gidip eşleri çalışmaya zorunlu olan erlerin, ilkokul çağına gelmemiş çocukları İstanbul'daki Çocuk Esirgeme Kurumu ana kucağına ücretsiz alınarak bu çocuklar için yardım toplanmıştır. Asker ailelerine ilk yardım, İstanbul Belediyesi bütçesinden ayrılan 40 bin lira ile 3.000 asker ailesine yapılmıştır.⁶¹ Ailelerini İstanbul ve Trakya'dan Anadolu'ya nakledecek olan subay, memur ve gedikli erbaşlara daha sonra maaşlarından kesilmek şartıyla birer maaş avans verilmesi Milli Müdafaa Vekâleti'nce teklif edilmiş, Muhasebe-i Umumiye kanununda memur harcırahları için verilecek avanslara ait düzenleme bulunduğu, askerlerin görev yeri değişikliği yapılmadığı için sadece ailelerine yardım yapılmasının kanunen mümkün olmadığı Maliye Vekâleti tarafından bildirilmiştir.⁶² 1941 yılında Umumi Müfettişlik bölgesindeki asker ailelerine yapılacak yardım için pasif korunma ödeneğinden Dâhiliye Vekâleti emrine 100.000 lira verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶³ Trakya ve İstanbul halkının bir kısmının nüfus sıkışıklığını azaltmak amacıyla Anadolu'ya nakillerinde asker ailesi olanlara vilayetlerce yardım yapılması Başvekâlet tarafından Valiliklere bildirilmiştir. Asker ailelerine yardım yapılması konusunda, muhtaç olanlarının ikamet ettikleri yerlerde o yer halkı gibi listeye dâhil edilerek yardım yapılması, yapılacak yardım miktarının tespit edilmediği durumlarda bunun şehir ve kasabanın geçim rayicine bağlı olduğu ve yardım işiyle ilgilenmenin idare amirlerinin başlıca vazifelerinden biri olduğu belirtilmiştir. Asker aileleri hakkında çeşitli illerde yapılan yazışmalar şöyledir: Trakya'dan gelen bir asker ailesine Bolu Belediyesi'nce yardım yapıldığı ve başka asker ailesi gelmediğini Bolu Valiliği Başvekâlete bildirmiştir.⁶⁴ Hatay Valiliğinin Başvekâlet ile yaptığı yazışmada; Trakya ve İstanbul'daki nüfus sıkışıklığını azaltmak için İç Anadolu'ya gelecek muhtaç asker ailelerine yardım yapılması konusunda titizlikle çalışıldığı ve yardım yapılacak aile ve yardım tutarlarının kayıt altına alınması amacıyla formlar oluşturulduğu görülmüştür. Ayrıca Hatay Valisi tarafından 28 Nisan 1941 tarihinde kazalara, merkez nahiyelerine, Antakya Belediye Reisliğine, Seferberlik Müdürlüğüne, Merkez Jandarma Bölük Komutanlığına gönderilen yazıda;

⁶⁰ Kazım Karabekir, **Ankara'da Savaş Rüzgârları, II. Dünya Savaşı, CHP Grup Tartışmaları**, Yay. Haz. Faruk Özerengin, İstanbul, 2000, s. 265.

⁶¹ Maaşları ve şahsi gelirleri yüz liradan fazla olan vatandaşların vereceği yardım paralarının toplanması ve maaşlarından kesilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 02.12.1940.

⁶² **BCA**, Tarih: 23.07.1941, Dosya: 4061, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 48.309.8.

⁶³ **BCA**, Tarih: 19.06.1941, Sayı: 2/16032, Dosya: 39-168, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.52.17.

⁶⁴ **BCA**, Tarih: 14.05.1941, Dosya: 39125, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 47.303.9.

asker ailelerine gereken yardımın yapılmadığını, Dâhiliye Vekâletinin köylerde 148 aileye 48 lira yardımın az olduğunu tespit ettiğini, yardım işine daha fazla gayret gösterilmesi gerektiği, bundan sonra her ayın sonunda asker ailesi sayısı, nüfusu ve bunlara bir ayda yapılan yardım miktarını içeren bir listenin Dâhiliye Vekâletine gönderilmesi istenmiştir. Yardım yapılma şeklinin detaylı olarak açıklanması, asker ailelerine ziraat işlerinde çift sürme, tohum atma veya tohumluk yardımı yapılması, sağlık yardımı yapıldığı ayrıca asker ailelerinin asker yakınlarından mektup alıp almadıkları, asker ailelerinin evlerine, mallarına bir tecavüz olup olmadığının bildirilmesi tebliğ edilmiştir.⁶⁵ İstanbul Belediyesi, Mart 1941 sonuna kadar yardıma muhtaç 5.109 asker ailesine 200 bin lira dağıtmış, bu paranın 184 bin lirasını yardımseverlerden toplanan para oluşturmuş kalan kısım da belediye tarafından verilmiştir.⁶⁶

Asker ailelerinin muhtaç olanlara yardım yapılmasının yasal bir zemine oturtulması için 11 Ağustos 1941’de “*Asker Ailelerinin Muhtaç Olanlara Yardım Hakkında Kanun*” kabul edilerek barışta ve seferde 45 günden fazla askerlik hizmetinde bulunanların askeri hizmete alınması tarihinden başlayıp, terhisini takip eden 15 günün sonuna kadar devam eden, muhtaç ailelerine yardım yapılması amaçlanmıştır. Bu yardımdan faydalanacak olanlar için, askerin çocukları, karısı, kız veya erkek kardeşleri ancak ihtiyaçları askere giden tarafından karşılanıyor olması ve geçim sıkıntısı içinde oldukları şartı aranmıştır. Yardım isteyen asker ailelerinin taleplerinin, buldukları yerdeki idare heyetleri tarafından belirlenmesi, yardım miktarının geçindirecek derecede olması belirlenmiştir. Yardım yapmakla zorunlu olanların mali durumlarının iyi olması, vücut sağlamlığı şartı aranmıştır. Belediye Encümeni ve köy ihtiyar meclisleri tarafından belirlenen yardımı yapmayanlardan nakdi yardımlar şehir ve kasabalarda Emval Kanununa ve köylerde Köy Kanununun hükümlerine göre tahsil edileceği belirlenmiştir.⁶⁷ Asker Ailelerinin Muhtaç Olanlara Yardım Hakkında Kanun’un 8’inci maddesinde şehir sınırları haricindeki tarifeli nakil vasıtalarının birinci ve ikinci mevki bilet bedellerine yapılacak yüzde üç zammın 01 Eylül 1941 tarihinden itibaren uygulanması kararı alınmış, Belediyeler Bankasında açılacak “*umumi hesaba*” yatırılması sağlanmıştır.⁶⁸ Hükümet tarafından askere giden kimselerin, çocuk ve ailelerine yardım yapılması hususunda belediyelere ödenek verilmiş Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından himaye ve korunmaları sağlanmıştır.⁶⁹

⁶⁵ BCA, Tarih: 08.05.1941, Dosya: 5521, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 56.377.3.

⁶⁶ Yeni Sabah, 29.04.1941.

⁶⁷ Resmi Gazete, Tarih: 15.08.1941, Sayı: 4887.

⁶⁸ BCA, Tarih: 22.08.1941, Sayı: 2/16483, Dosya: 118-64, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 96.75.8.

⁶⁹ BCA, Tarih: 15.11.1941, Dosya: 20390, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 179.235.13.

06 Eylül 1943 tarihinde “*Seferberlikte ve Fevkalade Hallerde Askeri Şahısların Ailelerini İcabında Yanlarında Bulundurmalarının Men'i Hakkında Kanun*” çıkarılarak sınır ve kıyı garnizonlarında, müstahkem mevki ve mıntikalarda, deniz ve hava üslerinde ve belirlenecek diğer bölgeler içinde askeri şahısların ailelerini kendi yanlarında bulundurması yasaklanmıştır. Aile ile birlikte oturulması yasak edilen bölgelerden çıkarılacak aile üyelerine, bunların ikamet edecekleri yerlere kadar aile harcırahı verilerek asker ailelerinin mağduriyetleri giderilmeye çalışılmıştır.⁷⁰

4. Kamu Kuruluşları ve Eğitim Kurumlarının Taşınması:

İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale'deki tapu kayıtlarının nakli için gerekli 10.000 liralık ödenek Adliye Vekâleti'ne verilmiş ve nakil işlerine başlanmıştır.⁷¹ Maliye Vekâleti, 1941 yılında bir tezkere hazırlayarak, olağanüstü hallerde İstanbul'un beslenme ve un ihtiyacını temin etmek amacıyla, Avrupa yakasında elektrikle çalışan fabrika ve değirmenlerin gerektiğinde Anadolu yakasına nakli ve burada faaliyetlerini sağlamalarını kararlaştırmış ve İstanbul Valiliğine bildirmiştir.⁷²

1940 yılında Damga Matbaası Ankara'ya nakledilmiş, yaklaşık 3.000 lira olan nakil masraflarını karşılayacak tahsisli ödeneği bulunmadığından, bu masraflar Maliye Vekâleti bütçesinden karşılanmıştır.⁷³ Ayrıca Damga Matbaası ile birlikte Ankara'ya nakledilen Darphane'nin bazı makinelerine ait yaklaşık 2.000 lira tutan nakil masrafları 1940 mali yılı bütçesinin “*masarifi gayri melhuza tertibinden*” ödenmesi 17 Temmuz 1940 tarihinde kararlaştırılmıştır.⁷⁴

1939 yılında İstanbul Müzesi ile kütüphanenin, Maarif matbaası ile rasathanenin Maarif Vekâleti'nin uygun göreceği yerlere nakledilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁵ İstanbul Müzesi ile kütüphanelerin, Rasathanenin, Maarif Matbaasının Ankara'ya nakli için ödenek istenmiş, ancak Maliye Vekâleti istenilen ödeneğin verilmesinin mümkün olmadığını bildirmiştir.⁷⁶

⁷⁰ **Resmi Gazete**, Tarih: 11.09.1943, Sayı: 5505.

⁷¹ **BCA**, Tarih: 08.05.1941, Sayı: 2/15753, Dosya: 48–25, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.39.8.

⁷² **BCA**, Tarih: 26.05.1941, Sayı: 2/15852, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.44.7.

⁷³ **BCA**, Tarih: 22.06.1940, Sayı: 2/13757, Dosya: 146–55, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.59.17.

⁷⁴ **BCA**, Tarih: 17.07.1940, Sayı: 2/13985, Dosya: 120–33, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.71.5.

⁷⁵ **BCA**, Tarih: 01.09.1939, Sayı: 2/11854, Dosya: 44–23, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.85.19.

⁷⁶ **BCA**, Tarih: 17.07.1941, Dosya: 14626, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 144.31.9.

Ankara'ya nakledilen Maarif Matbaasının faaliyeti için teknisyen ve işçi temini maksadıyla Koordinasyon Heyeti'nin kararı yürürlüğe konulmuş ve ücretli iş mükellefiyeti uygulaması oluşturulmuştur.⁷⁷ İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İstanbul müzeleri ziyaretçilere kapatılmış, değerli eserlerin güvenilir yerlere taşınması için gerekli çalışmalara başlanmıştır. İstanbul müze ve kütüphanelerin İç Anadolu'ya taşınması işlemleri 1939 yılından itibaren başlamış ve bu konunun Türk basınında hiç yer almadığı görülmüştür. İstanbul müzelerinde bulunan kıymetli eserlerin İç Anadolu'ya nakilleri, İstanbul mahzenlerinde kitap ve eşyaların saklanması işleri pazarlıkla yaptırılmış,⁷⁸ ödenek Maliye Bakanlığı 1940 Mali Yılı Bütçesi'nden karşılanmıştır.⁷⁹ İstanbul müzelerinde bulunup İç Anadolu'ya nakledilemeyen Sayda lahitlerinin takımı ile 7-8 numaralı salonların takviyesi için gerekli çalışmalar ile müzelerdeki diğer pasif korunma tertibatı için çeşitli iyileştirmeler yapılmıştır.⁸⁰ İç Anadolu'ya nakli kararlaştırılan eserler arasında İstanbul kütüphanelerinden Çankırı'ya kitaplar⁸¹ ile İstanbul müzelerinden Niğde'ye çeşitli eşyalar gönderilmiştir.⁸² İstanbul müzelerindeki kıymetli eserlerin İç Anadolu'ya nakli kararlaştırılanlarla yerlerinde muhafazası zaruri olanların nakil ve muhafazası hakkında çalışma yapması amacıyla müzecilik konusunda uzmanlardan oluşan bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun aldığı kararlar doğrultusunda; Topkapı Sarayı ile Türk İslam Eserleri Müzeleri'ndeki maddi ve sanat değeri yüksek nakli uygun eserler 436 adet sandığa, Arkeoloji müzelerindeki aynı vasıflara sahip eserler 55 adet sandığa, kütüphanelerdeki kıymetli eserler de 278 adet sandığa konularak nakle hazır bir duruma getirilmiştir. Maddi sanat değerleri ikinci derecede görülen eserler müzelerin mahzenlerinde korumalı yerlere nakledilmiştir. Arkeoloji Müzesi'nde bulunan sanat ve tarihi değerleri yüksek olan lahitlerin ağırlıklarının fazlalığı ve çok tamir görmüş olmaları yüzünden başka bir yere nakli uygun olmamaları nedeniyle yerlerinde korunmaları kararlaştırılmış, bu eserlerin kum torbaları ile muhafazası için daha önce alınan tedbirler yeterli görülmemiştir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri çatı ve birinci kat döşemelerinin ahşap olması nedeniyle yangın tehlikesi içerisinde olduğu, döşemelerin betonarme yapılması gerektiği ancak yeterli ödeneğin bulunmadığı, yangının diğer katlara sıçramasını engellemek

⁷⁷ BCA, Tarih: 28.04.1941, Sayı: 2/15678, Dosya: 143, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.35.13.

⁷⁸ BCA, Tarih: 06.09.1939, Sayı: 2/11890, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.87.15.

⁷⁹ BCA, Tarih: 27.06.1940, Sayı: 2/13787, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.61.7.

⁸⁰ BCA, Tarih: 10.10.1940, Sayı: 2/14518, Dosya: 147, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.97.18.

⁸¹ *Nakil ücreti olarak Devlet Demiryollarına 4768 lira 68 kuruş ödenmiştir.* Bkz. BCA, Tarih: 14.02.1941, Sayı: 2/15220, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.12.15.

⁸² "Nakil ücreti olan 13.945 lira 23 kuruşun pasif korunma işleri için verilen ödeneğin ve nakil masraflarına ayrılan paradan karşılanmıştır." Bkz. BCA, Tarih: 13.06.1941, Sayı: 2/15985, Dosya: 144-283, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.50.10.

amacıyla her katın döşemelerinin kum tabakaları ile kaplanmasının gerektiği ve bunun yapılması istenmiştir. Müzelik eserlerden bir kısmının yerleştirilmesi için Niğde'de Sarihan ve Akmedrese'nin hazırlandığı, yedek olarak Niğde tarihi bedestenin tamir ettirilmesi istenmiştir. İstanbul Müzelerinde bırakılan eserlerin korunması ile ilgili alınacak tedbirler için yeniden incelenmek üzere uzmanlardan oluşan komisyon görevlendirilmesi isteği Maarif Vekâleti tarafından Başvekâlete bildirilmiştir.⁸³

Seferberlik talimatnamesine göre İstanbul Adliye daireleri ile mahkemelerinin geri alma veya boşaltmada nakli gereken eşyaların taşınabilmesi için 586 adet tahta sandık ile 55'er kilogramlık 2.050 adet çuvala ihtiyaç duyulduğu, yapılan piyasa araştırmasında toplam 3.515 lira ödenek tahsis edilmesi gerektiği İstanbul Müddei Umumiyesi Levazım Dairesi tarafından tespit edilmiştir. Gerekli çuval ve sandık ihtiyaçlarının temin edilmesi için ödeneğin adliye dairelerinin kendi ödeneklerinden karşılanması hususu Başvekâlet tarafından Adliye Vekilliğine bildirilmiştir.⁸⁴ 1940 yılında Adliye Vekilliğinin ödenek istekleri, yapılan yasal düzenlemeler ile çözülmüş gereken ödenek tahsisleri gerçekleştirilmiştir. Trakya'da bulunan Savcılıklar ile birlikte Anadolu'ya getirilmesi gerekli evrak ve eşyanın nakilleri için Adliye Vekilliğince istenen paranın nakil işlerine tahsis edilmiş ödenekten verilmesi İcra Vekilleri Heyeti'nce 26 Mayıs 1941 tarihinde kabul olunmuştur.⁸⁵

İstanbul'un olası bir bombardımanına karşı İstanbul'daki askeri okullardan Harp Akademisi, Askeri Tıbbiye⁸⁶ Ankara'ya, Fen ve Tatbik Okulu Mamak'a, Topçu ve Topçu Atış Okulları Polatlı'ya⁸⁷, Maltepe Piyade Atış Okulu Çankırı'ya⁸⁸, Süvari Okulu Söke'ye, nakledilmiştir.⁸⁹ Kuleli

⁸³ BCA, Tarih: 21.06.1940, Dosya: 25934, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 213.448.7.

⁸⁴ BCA, Tarih: 13.04.1940, Dosya: 4854, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 53.351.6.

⁸⁵ BCA, Tarih: 26.05.1941, Sayı: 2/15879, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.45.4.

⁸⁶ "Askeri Okullar, eğitim kurumları Ankara'ya taşınmış Başkent'in Gülhane gibi bir müesseseye ihtiyacı bulunduğu gerekçesiyle bu tarihi bilim yuvasının da Ankara'ya getirilmesi uygun görülmüş ve o yolda ön emirler verilmiştir." Bkz. Kemal Özbay, **Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C. I, İstanbul, 1976, s. 276.

⁸⁷ "Polatlı'daki Topçu Okulu inşaatı pazarlıkla yaptırılmıştır." Bkz. BCA, Tarih: 25.06.1941, Sayı: 2/16047, Dosya: 159-213, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.53.12; Topçu Okulunun sınıf eğitimi gören birinci sınıfı ile ikinci sınıfını oluşturan subaylara İstanbul'dan Polatlı'ya gidecekti. Hazırlıklar başladı, okulun masasından karyolasına kadar bütün eşyaları toplandı, Haydarpaşa istasyonuna taşındı. Tren katarı 04 Mayıs 1941'de Haydarpaşa'dan hareket etti ve 05 Mayıs 1941 sabahı gece karanlığında Polatlı istasyonuna ulaştığında, ellerinde gaz lambaları olduğu halde tren memurları ve ilgililerce karşılandı. Gece karanlığında daha önce kurulan çadırların kapılarındaki adlar bulundu ve bitkin halde yataklara uzandı. **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 62.

⁸⁸ Piyade Atış Okulu ihtiyacı için yaptırılacak binaların pazarlıkla yaptırılması kararlaştırılmıştır. Bkz. BCA, Tarih: 15.07.1941, Sayı: 2/16236, Dosya: 59-29, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.63.1.

Askeri Lisesi Mayıs 1941’de Konya’ya nakledilmiş, Kuleli Kışlası bin yataklı askeri hastane haline getirilmiş ve daha sonra Boğaz Deniz Nakliyat Komutanlığı da buraya taşınmıştır. Maltepe Askeri Lisesi Akşehir’e taşınmıştır.⁹⁰ İstanbul’da bulunan Deniz Harp Okulu ve Deniz Lisesi 23 Mayıs 1941’de, Deniz Astsubay Hazırlama Okulu 27 Mayıs 1941’de Mersin’e taşınmıştır.⁹¹ Deniz Harp Okulu ve Deniz Lisesi Mersin’de Deniz Feneri kıyısında bulunan 23’üncü Piyade Alayı’nın Kışlasına, Deniz Astsubay Hazırlama Okulu ise tadil edilen eski bir un fabrikasına nakledilmiş ve Heybeliada’ya taşındığı 09 Eylül 1946 tarihine kadar eğitim ve öğretimine burada devam etmiştir.⁹² Yine bu dönemde Kasımpaşa’dan İskenderun’a taşınan Deniz Er Eğitim Alayı İskenderun’da kalmış, bir daha geri dönmemiştir.⁹³ İstanbul Yıldız Sarayı’nda bulunan Deniz Harp Akademisi 18 Nisan 1941’de Ankara’ya taşınmıştır. Deniz Harp Akademisi savaş sonunda İstanbul’a dönerek 13 Kasım 1946’dan itibaren Yıldız Sarayı’nda eğitim faaliyetlerine başlamıştır. 1939 yılında İstanbul Kasımpaşa’da bulunan Deniz Müzesi objelerinin ve Arşiv belgelerinin güvenlik için Anadolu’ya taşınması planlanmıştır. Bu suretle İstanbul Deniz Müzesi’ne ait objeler ve Arşiv Konya’ya taşınmıştır. İstanbul Deniz Müzesi 12 Ekim 1947’de tekrar İstanbul’a dönmüştür.⁹⁴

Askeri okulların Ankara’ya taşınması sırasında geçen olayları incelediğimizde taşınma işleminin kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Gülhane Askeri Tıp Akademisi’nin naklinde birçok sıkıntı yaşanmıştır. Nakil ile ilgili taşıma planı yapılmış, eğitim malzemesi sandıklara yerleştirilmiş, iyi bir mali imkân bulunmadığından birçok eşya çuvallara doldurulmuş, ilaçlar ve anatomi, patoloji, kimya laboratuvarı malzemesi otlara sarılmıştır. 21 Temmuz 1941 günü 28 vagonluk bir katarla eşya ve personel Sirkeci’den yapılan yükleme ile yola çıkmıştır. Bu kadar dağınık ve külfetli işe görevlendirilen doktorlar birer işçi gibi geceli gündüzlü çalışmıştır. Ankara’ya varışta tren katarının, istasyonda boşaltılması sırasında ot ambalajlı bir sandığın bulunduğu vagonunda yangın çıkmış anatomi, patolojiye ait kıymetli parçaların kavanozlarının mumları ve parafinleri erimiş,

⁸⁹ **Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları**, s. 62.

⁹⁰ Aynı yer

⁹¹ **Deniz Harp Okulu Tarihçesi**, Deniz Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 2004, s. II-2-58.

⁹² Deniz Harp Okulu tren ve Ülkü adlı kömür gemisi ile Mersin’den İstanbul’a taşınmıştır. Bkz. Hüseyin Yıldırım, “*Deniz Harp Okulu Mersin’de*”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbinde Türkiye** (20-22 Ekim 1997 İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 279.

⁹³ Akif Büyüktuğrul, **Cumhuriyet Donanması, (1923-1960)**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1967, s. 85.

⁹⁴ Figen Atabey, “*İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Donanması*”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 18, (Ağustos 2011), s. 130.

solüsyonlar dökülmüş, bir kısmı da hasara uğramıştır. 1945 yılında Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin yeniden İstanbul'a taşınması çabaları oluşmuş, ancak naklin doğuracağı idari ve mali zorluklar yüzünden bu gerçekleşmemiştir.⁹⁵

İstanbul bölge sanat ve inşaat usta okullarının Ankara'ya nakli kararlaştırılmış, bunların makine ve avadanlık gibi eşyalarının nakil işlemleri başlamadan ambalaj edilmesi için pasif korunma masraflarından 1.500 lira verilmesi Maarif Vekilliği tarafından istenmiştir. İcra Vekilleri Heyeti 26 Mayıs 1941 tarihinde yaptığı toplantısında bu okulların Ankara'ya nakillerini uygun görmüş ve makine, avadanlık gibi eşyalarının ambalajları için istenilen paranın verilmesini kabul etmiştir.⁹⁶ Ankara'ya nakledilmiş olan İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu ile Tıp Fakültesi'nin İstanbul'a nakli ve Yüksek Öğretmen Okulu öğrencilerinin yol parası ve Tıp Fakültesi ders aletlerinin nakil ücreti için 3.500 liranın pasif korunma işleri için verilen ödeneğin nakil masraflarına ayrılan kısmından verilmesi İcra Vekilleri Heyeti'nce 22 Ağustos 1941 tarihinde kabul olunmuştur.⁹⁷

Trakya'daki hayvan sürüleri Anadolu'ya nakledilmiş, masraflarına karşılık olarak Tekirdağ, İstanbul, Kocaeli, Bursa, Balıkesir ve Çanakkale mal müdürlüklerine ödenek verilmiştir.⁹⁸ Ayrıca Batı Trakya sınırından geçmesi muhtemel sürü halindeki hayvanların sınırdan geçişinde kolaylık gösterilmesi, işlemlerinin hemen yapılması, gerekli tedbirlerin alınması konusundaki işlere veterinerlerin nezaret etmesi gerektiği Ziraat Vekâleti ve Başvekâlet arasında yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır.⁹⁹

5. İstanbul ve Trakya'dan Nakledilenlerden Arzu Edenlerin Tekrar Eski Yerlerine Nakilleri

Münakalat Vekâleti, 22 Eylül 1941 tarihinde Başvekâlete gönderdiği tezkerede; İstanbul ve Trakya'dan İzmir, Erzurum, Ankara, Kars hariç olmak üzere diledikleri yerlerin istasyon ve iskelelerine kadar ücretsiz olarak nakledilenlerin ellerindeki geri dönüş beyannamelerinin mahalli idare amirleri tarafından vize edilmesine başlandığı bildirilmiştir. Ancak 2/15549 sayılı kararnamede nakledilenlerin tekrar eski yerlerine ne zaman ve hangi şartlarla gideceği hakkında bir hüküm bulunmadığı tespit edilmiştir. Bunun için demiryollarının Ekim 1941 sonuna kadar sürecek olan yoğun faaliyeti

⁹⁵ Özbay, a.g.e., s. 278.

⁹⁶ BCA, Tarih: 26.05.1941, Sayı: 2/15853, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.44.8.

⁹⁷ BCA, Tarih: 22.08.1941, Sayı: 2/16488, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 96.75.13.

⁹⁸ BCA, Tarih: 06.05.1941, Sayı: 2/15707, Dosya: 214-225, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.37.2.

⁹⁹ BCA, Tarih: 06.04.1941, Dosya: 21948, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 186.281.9.

içinde geriye dönüş nakliyatının başlamasının mevcut izdihamı artıracığı değerlendirilmiştir. Bu sebeple geri dönüş nakliyatının Ekim 1941 sonunda yapılması teklif edilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti de İstanbul ve Trakya'dan nakledilenlerden arzu edenlerin 2/15549 sayılı kararnamedeki esaslara göre tekrar eski yerlerine nakledilmelerini 04 Ekim 1941 tarihinde kararlaştırmıştır.¹⁰⁰ Yasal olarak tam altı ay yürürlükte kalan tahliye işleminin sona ererek, geri dönüş konusunun kararlaştırılması, gönüllü göç eden insanları endişeye sürükleyen geri dönmenin yasak olduğu yönündeki söylentilerin gerçek dışı olduğunu ortaya çıkarmıştır. İstanbul ve Trakya'nın boşaltılmasından bu kadar kısa sürede vazgeçilmesinin nedeni ise savaş tehlikesinin sınırlarımızdan kalktığı düşüncesinin ağırlık kazanması olmuştur.

6. Anılarda İstanbul ve Trakya'da Oturanların Tahliye Edilmesi Meselesi

İstanbul'dan isteyenlerin Anadolu'ya nakli tedbiri İstanbul'un nüfus yükünü hafifleterek ve birçok korunma tedbirlerini kolaylaştıracağı, bunun İstanbul'un boşalması anlamına gelmediği değerlendirilmiştir. Anadolu'da gidebilecek yeri, bilhassa köylerde tanıdıkları ve akrabaları olanların da buralara gitmelerinin bir vatan borcu olduğu, yalnız kendilerini emniyete almak bakımından değil, çeşitli savunma tedbirleri açısından da faydalı olacağı açıklanmıştır. İstanbul'un nüfus yoğunluğunun azaltılması işe meselesini de kolaylaştıracağı, köylerde hiç kimsenin yiyecek sıkıntısı çekmeyeceği, şehirlilerin köye gitmesinin şehir evini köye götüreceği ve köy evinin şehirleşmesine hizmet edeceği düşünülmüştür.¹⁰¹

Almanların birden bire Balkanları ele geçirmesi ise büyük bir kuşku doğurmuş ve Trakya'da adeta bir panik havası yaratmıştı.¹⁰² Bu durum korkunun yarattığı insani zaafı ve giderek hızlanan göçün romanlara konu olduğu görülmüştür.¹⁰³

¹⁰⁰ BCA, Tarih: 04.10.1941, Sayı: 2/16714, Dosya: 48-31, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 96.86.18.

¹⁰¹ Nusret Köymen, "Harp İhtimalleri Karşısında: Şehir ve Köy", *Vatan*, (16.04.1941).

¹⁰² Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Kalite Matbaası, Ankara, 1974, s. 107.

¹⁰³ "Zira halk arasında kendisine kaçmışlar dedirtmek istemeyen aile reisleri gün geçtikçe çoğalıyor ve ailesi erkânından biri korkusunu ne zaman yenemeyip: Biz bir yere gitmeyecek miyiz? Şehirde kimseler kalmadı. Diye konuşacak olsa hemen: - Ben kimseden korkmam diye çıkışıyor. Bir şey yok ki diye tevil ediyor. Biz kaçmayacağız diye övünüyor. Şehir korkaklarla, cesurların ayrıldığı ve kalanların imtiyazlı olmaya başladığı bir devri yaşıyordu. Ailesini götürüp Anadolu'da bir yere yerleştirdikten sonra dönenlerin veyahut sadece ailesini yollayanların bu iki sınıf arasındaki vaziyetleri de gülünç olmaktan hiçbir zaman kutulamadı. Hududa yakın olan yerlerden gelip geçenler gün günden artıyor, bazen de ufak kabileler

Faik Ahmet Barutçu anılarında İstanbul'un boşaltılması ile ilgili olarak; *Hükümet İstanbul'un boşaltılmasına karar vererek, uygulamaya başlamıştır. Halktan isteyenler Hükümet aracılığıyla 50 kilo yükleri ile birlikte parasız taşınacaklardır. Bu bir sakinme önlemidir. Öyle olduğu halde; İstanbul'da gazetelerde yapılan bu duyuru halkı kaygıya düşürmüştür. Kamuoyu Balkanlara inen savaşın, bizim için kaçınılmaz bir yön aldığı kanısının altındadır. O derece ki, bugünkü savaş dışı durumumuz, yarın bizi Almanya ile yalnızlık içinde karşı karşıya bırakabileceği için, birçok kişi tarafından eleştirilmektedir. Rastladığım aydın tabakadan birçok kişi, hükümetin bu sakinmeli siyasetini pahalıya mal olacak, akıllıca olmayan bir siyaset sayıyorlar.*¹⁰⁴ şeklinde bir düşünceye sahiptir.

Dönem içerisinde Faik Ahmet Barutçu gibi diğer milletvekilleri de tahliye işlerinin sakıncalı bir karar olduğunu düşünmüş ancak bazen farklı değerlendirme yapanlar da olduğu görülmüştür. Bununla ilgili olarak Faik Ahmet Barutçu anılarının devam eden bölümünde; *"Bu siyaseti Balkanlarda ilk harekât başladığı günlerde açıktan eleştiren milletvekilleri de vardı. Aka Gündüz, halkın istek ve heyecanını söndürmemeli, sonra Almanya ile yalnız başımıza savaşmak zorunda kaldığımız gün, ulusun bize karşılığı çok ağır olabilir, diyordu. Aka Gündüz'ün bu sözünü de Feridun Fikri şöyle tamamlıyordu: Artık konuşmamız gerek; milletvekili olarak, tarihe karşı sorumluluk ve görevimiz vardır! Kanıları rüzgâr önüne kuru yapraklara benzeyen Feridun Fikri, geçen grup toplantısından sonra birkaç kez düşünce değiştirmiştir! Oysa hükümet, askeri hazırlıklarını savaşa girmek için değil, girmemek için yapmıştır ve yapmaktadır. Savaşa şimdi girmiyorsa, bundan sonra da hiç girmeyecek demektir. Çünkü bu savaşa ya şimdi girilir ya da hiç girilmez. Almanya Balkanlarda galip geldikten sonra, bu günkü düşünceden ayrı bir düşüncenin etkisi ile hareket edileceğini hiç ummam"*¹⁰⁵ şeklinde açıklama yapmıştır.

Hilmi Uran anılarında *"...Sivil halk işine gelince; mesele, beş gün, on gün hatta beş ay, on ay meselesi olmadığı için harp kabul edeceğimiz bu mintikalardan sivil halkı kaldırmak hususunda hiçbir vakit cezri bir karar alamadık. Yalnız mesela 1941 senesi ilkbaharında olduğu gibi, çok sıkışarak İstanbul ve Trakya bölgelerinde bulunan ortaokul ve liselerdeki talebeden Anadolu okullarına gitmek isteyenlere tasdikname verileceği ve kendilerine kolaylık gösterileceği gibi, sonra yine İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ ve Çanakkale'den Anadolu'ya gitmek isteyenlerin mecannen nakledilecekleri*

halinde muhaceret, umumi bir korku havası yaratarak ovalarda uzanıp gidiyordu." Bkz. İlhan Engin, **Göç Yolları Tıkadı**, İstanbul, 1968, s. 133.

¹⁰⁴ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 175-176.

¹⁰⁵ Aynı yer.

gibi ve buralarda iş, güç sahibi olmayıp münhasıran emekli maaşıyla geçinmekte olanlardan isteyenlerin emekli maaşlarını vardıkları yerlerden almak üzere nüfus başına 50 kiloluk eşyaları ile birlikte devlete ait vapur ve trenlerden mecannen taşınacakları gibi hiçbir vakit tatminkâr oldukları iddia edilemeyecek yarım tedbirler aldık ve ilan ettik.”¹⁰⁶ şeklinde bir eleştiri getirerek savaşa girilmiş olsaydı alınmış olan bu tedbirlerin öneminin derecesi anlaşılmış olacağını düşünmüştür. Tahliye amacıyla Türk halkının Anadolu’ya göç ettirilmesi konusunu farklı şekilde değerlendiren ve karşı çıkan İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir Cumhuriyet Halk Partisi Grup toplantısında yapmış olduğu konuşmada İstanbul’da Türk unsurunun hâkim vaziyette bulunması gerektiği, İstanbul’dan asıl tahliye edilmesi gerekenlerin Ermeni, Rum ve Yahudiler olduğu, olası bir savaş halinde bu unsurların İstanbul için tehlikeli olduğu, harp sırasında bu unsurların işgal eden devletlerle işbirliği yapabileceği ve İstanbul için tehlikeli olabileceği, bu unsurların Anadolu’nun uygun yerlerine tahliye edilmesinin gerektiği ve onlardan boşalacak binalara özellikle Beyoğlu taraflarına Türk unsurunun oturtulmasını Hükümet tarafından düşünülmesini önermiştir. Ayrıca İstanbul’daki Türk halkının yaşam şartlarının çok kötü olduğunu belirterek şu tavsiyede bulunmuştur. “...Şu halde ordumuzun gerisinde, ona bütün ruhuyla yardım edebilecek surette İstanbul halkı, çoluğu çocuğu ile teşkilatlandırılmalı. Hülasa bendeniz tek bir Türk’ün Anadolu’ya getirilmesi taraftarı değilim. Ama diğer unsurlar alınır ve onların yerlerine Türkler oturtulabilir. Bu İstanbul için lüzumlu bir meseledir. İstanbul’un gerek yoğunluk gerek inşa şekli, gerek içindeki kozmopolit vaziyeti ve ordunun da tam gerisinde bulunması itibarıyla, tedbirleri çok hesaplı almak lazımdır. Bütün bunlar yapılırken yalnız hava tehlikesini değil, harbin buralara kadar sirayetini de düşünmeli! Bunu düşünmek ön görüşlülük olur.”¹⁰⁷

Asım Us anılarında “Trakya’da panik başlamış, bazı kimseler yok pahasına mallarını satarak kaçıyorlarmış.”¹⁰⁸ şeklinde halkın durumunu tasvir etmiştir.

Erdal İnönü anılarında; “1941 yazına girerken bütün çabalar vatani savunmaya yönelmişti. Okullar erkenden, mayıs başında tatil edildi. Ek sınıflar askere çağrıldı. Sivil savunma önlemleri artırıldı. Akşamları evleri karartmak için gerekli kara perdeler tamamlandı. Trakya’dan İstanbul’dan birçok kişi Anadolu’daki akrabalarının yanına gittiler, yâda gitmeye hazırlandılar. Bu tertipler içinde sınırlarımızın ötesindeki gelişmeler

¹⁰⁶ Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara, 1959, s. 359–361.

¹⁰⁷ Karabekir, a.g.e., s. 247–249.

¹⁰⁸ Asım Us, **Hatıra Notları**, İstanbul, 1966, s. 467.

kaygıyla izlenirken, okulların tatil edilmesi çocuklara, gençlere boş zaman sağlamıştı. Ben de bol bol okuma ve tenis oynama fırsatı bulmuştum."¹⁰⁹ diyerek pasif korunma ve tahliye hazırlıklarının yaşamında meydana getirdiği değişimi anlatmaktadır. Eser Tutel'in İkinci Dünya Savaşı'nda Beyoğlu adlı makalesinde tahliye kararının halkın yaşamında yarattığı etkisini şöyle açıklamıştır: "Evet isteyenler, Anadolu'da istedikleri şehre giderek orada yerleşebileceklerdi. Hem de trenle ücretsiz olarak. Kulağımıza, bazı kimselerin Konya'ya, Sivas'a, ya da ne bileyim Erzurum'a gitmeye hazırlandıkları haberi geliyordu. Haydarpaşa'dan trenler, yolcular ve eşyalarıyla tıklım tıklım dolu olarak kalmaya başlamıştı. Bir telaş, bir kargaşa ki deme gitsin. Gitmek bir şey değil, asıl sonrası önemliydi? Nereye gidilecek? Nerede kalınacak? Ne iş tutulacak? Ne yenecek, ne içilecekti? Hazıra dağ dayanmaz demişler. Toplu para suyunu çekince ne yapılacaktı."¹¹⁰

Altan Öymen anılarında, "Tüm Trakya geniş cepheli bir savaş haline gelecekti. Bu açıdan bölgedeki sivil halkın mümkün olduğu kadar azaltılmasının önemi büyüktü. İstanbul'a gelince... Trakya'daki direnişle İstanbul'un işgali önlenebilse bile, şehrin havadan saldırılara karşı yeterince korunamayacağı belliydi. Yağdırdıkları bombalarla Belgrat'ı yerle bir eden Alman uçaklarının İstanbul'a saldırmasının sonuçları daha da ağır olabilirdi. O zamanki İstanbul'un ahşap evleri boldu. Onları yok etmek için tahrip bombalarına da gerek yoktu. Şehrin en önemli merkezleri, sadece yangın bombalarıyla bile yakılıp yıkılmaya müsaitti... Türk hükümeti de o gerçeğin farkında olduğu için İstanbul'un mümkün olduğu kadar boşaltılmasını istiyordu. Bu gönüllü bir göç olacaktı. İstanbul halkının çoğunun Anadolu'da yakınları vardı. Onların yanına gidebilirdi."¹¹¹ şeklinde tahliye işlerini değerlendirmektedir.

7. Tahliye ile İlgili Yasal Düzenlemeler

Bir seferberlik veya seferberliğe hazırlık kararı ile beraber yapılması gerekli tahliye ve tahrip işleri için Genelkurmay Başkanlığınca Tahliye ve Tahrip Talimatnamesi hazırlanmış, Genelkurmay ile Vekâletlerin temsilcilerinden oluşan komisyon tarafından incelenerek gerekli değişiklikler yapılmış ve 07 Nisan 1938 tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.¹¹² 07 Nisan 1938 tarihli ve 2/8505 sayılı karar ile yürürlüğe konan talimatnamenin yerine

¹⁰⁹ Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, İstanbul, 1996, s. 142.

¹¹⁰ Tutel, a.g.m., s. 31.

¹¹¹ Öymen, a.g.e., s. 256.

¹¹² **BCA**, Tarih: 07.04.1938, Sayı: 2/8505, Dosya: 48, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 82.28.6.

hazırlanan “*Tahliye ve Tahrip Talimatnamesi*” 18 Şubat 1943 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Tahliyenin, geri alma ve boşaltma şeklinde iki tür olduğu belirlenmiştir. Geri alma; düşmanın girmesi muhtemel olan yerlerde bulunup harbin beslenmesine ve idaresine yarayan şeyleri, plana göre düşman gelmeden geri alınması, boşaltma; kuvvetlerimizin, plana göre düşmana arazi bırakması olarak tanımlanmıştır. Geri alma işleri ile ilgili olarak yetkinin barış zamanında Vekiller Heyetine, seferde Başkomutana verilmesi, barıştan itibaren sınır illerinde tahliye projesi yapılması, bu projede tüm resmi ve özel kuruluşların araç, gereç ile malzemelerine ait tasıma planının hazırlanması, halkın tahliyesi gibi konular ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca bütün Vekâletlerin yapacağı işler sıralanmıştır. Halkın geri alınmasındaki sıralama ise şöyle; 17–55 yaş arasındaki sağlam erkeklerden askere çağrılmayanlar, Türk uyruğundan olmayan ve şüpheli olan anasından düşmana yararlı olabilecek kadınlar ve erkekler, harp sanayinde ve memleketin iktisadi faaliyetlerinde işe yarayan bütün sanatkârlar, barış ve harp zamanında düşman zararına faaliyette bulunmaları nedeniyle düşman tarafında takip edilmesi muhtemel kişiler, silâh altında bulunan erlerin ve tahliyeye tabi kişilerin tahliye bölgesinde oturan aileleri, ceza ve tevkif evlerindeki mahkûm kimseler olarak belirlenmiştir. Boşaltma işlerinde Hükümete mensup idare amirleri ile Devlete ait müessese amirlerinin hareket tarzları da ayrıntılı olarak açıklanmıştır.¹¹³

Fevkalade hallerde ve seferberliğe hazırlık kararında veya seferde tahliyesine veya seyrekleştirilmesine lüzum görülen yerlerdeki halk, canlı ve cansız vasıta, eşya ve malzeme, resmi dairelerle çeşitli müesseselerin para ve her türlü menkul kıymetleri lüzumlu ve nakli uygun evrak ve eşyası İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kısmen veya tamamen tahliye edilebilmesini içeren “*Şehir, Kasaba ve Köylerin Lüzumunda Tahliye veya Seyrekleştirilmesi Hakkında Kanun*” 07 Ağustos 1944 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.¹¹⁴ Bu kanun ile ilgili TBMM Genel Kurul çalışmaları sırasında söz alan bazı milletvekilleri kanundaki cezai müeyyidelerin şiddetlendirilmesini istemişler, daha sonra cezaların iki katına çıkarılması ve müebbet hapis cezasının idam cezası verilmesi hükümleri kabul edilmiştir.¹¹⁵ Şehir, Kasaba ve Köylerin Lüzumunda Tahliye veya Seyrekleştirilmesi Hakkında Kanun 12 maddeden oluşmuş, tahliye ve seyrekleştirmenin nakil ve yerleştirmenin tanzim şekilleri ve eşhasın beraberinde götürecekleri eşya miktarı, takip edecekleri yollar ve gidecekleri yerler İcra Vekilleri tarafından belirlenmesi, hükümetin çocuklar ve

¹¹³ BCA, Tarih: 18.11.1943, Sayı: 3/90, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 104.2.40.

¹¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 07 Ağustos 1944, Devre: 7, Cilt: 13, İçtima 1.

¹¹⁵ Cumhuriyet, 08.08.1944; *Ayın Tarihi*, Sayı:129, Yıl 1944, s. 2.

kimsesizler için gerektiğinde kamplar tesis etmesi bunları iâşe ve ibate etmesi kararlaştırılmıştır. Tahliye masraflarının devlet tarafından karşılanacağı, devlete ait kara, deniz ve hava nakil araçlarının kullanılacağı, nakil sırasındaki barınma ihtiyaçlarının devlete ait boş binalar ile şahıslara ait binalardan karşılanacağı tespit edilmiştir. Tahliyesi zorunlu olanların çıkılmaları ve çıktıktan sonra izinsiz geri gelenlerin zabıta tarafından çıkartılacağı açıklanmıştır. Tahliye işini zorlaştıranların 5 liradan 100 liraya kadar para cezasına çarptırılması ve parayı ödemeyenlere hapis cezası verilmesi, tahliye işleri sırasında izdiham, kargaşalık ile durumun meydana getirdiği şaşkınlıktan ve korunma eksikliklerinden faydalanarak tahliye edilenlere karşı Türk Ceza Kanununun bazı maddelerinde yazılı suçları işleyenler hakkında verilecek cezalar iki kat olarak, müebbet ağır hapis yerine ölüm cezası verilmesi hükmolunmuştur.¹¹⁶

07 Ağustos 1944'te Münakalât Vekâletinin barış zamanında yaptığı ulaştırma ve haberleşme işlerinin, genel veya kısmi seferberlik ile olağanüstü hallerde nasıl yapılacağı hususlarını düzenleyen kanun çıkarılmıştır. Bu kanun ile Münakalat Vekâletine bağlı kara, deniz ve hava ulaşım araçları ile haberleşme teşkilatının işletme esasları tespit edilmiş, seferberlik ve savaş halinde topyekûn harbin gerektirdiği hizmetlerin yerine getirilme usulleri belirlenmiş, ülke savunma ihtiyaçları ön planda tutulmuştur.¹¹⁷

07 Ağustos 1944'te “*Memleket İçi Düşmana Karşı Silahlı Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu*” kabul edilerek olağanüstü hallerde ve seferde havadan askeri birlik indirmelerine, paraşütçülere, denizden çıkarmalara ve sınırlardan sızmalara karşı o mahallin 15 kilometre çevresi içinde bulunan 16 yaşını bitirmiş ve 60 yaşını doldurmayan vatandaşlar ihtiyaca göre silahla mücadele etmekle sorumlu tutulmuştur. Bu kanun ile ilk defa kadınların ülke savunmasında silahlı hizmetlere katılması kabul edilmiştir. Kanun ile kadın ve erkeklerin kullanacağı silahlar ve mühimmatlar, eğitim malzemeleri ile görev yaptığı yerdeki beslenme ve barınma ihtiyaçları Milli Müdafaa Vekâletince karşılanacaktı.¹¹⁸ Bu kanun hakkında TBMM'de yapılan görüşmelerde “*Bu kanun esas itibarıyla adeta askerlik kanununun bir eşidir*” şeklinde yorum yapılmıştır.¹¹⁹

¹¹⁶ **Resmi Gazete**, Tarih: 14.08.1944, Sayı:5782, Kanun No: 4656.

¹¹⁷ “4655 Sayılı Münakalat Vekâletinin Hazerda İdare Etmekte Olduğu Münakale ve Muhabere ve Mürasele İşlerinin Umumi veya Kısmi Seferberlik Halinde ve Fevkalade Hallerde Ne Suretle İfa Edileceğine Dair Kanun”, **Resmi Gazete**: 14.08.1944, Sayı: 5782.

¹¹⁸“4654 Sayılı Memleket İçi Düşmana Karşı Silahlı Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu”, **Resmi Gazete**: 14.08.1944, Sayı: 5782.

¹¹⁹ Vatandaşların sağlık durumlarının bu sorumluluğa elverişliliği, bu sorumluluktan muaf tutulacakların kimler olduğu, eğitim, görevlendirilme şekil ve yerlerinin tespiti, bu teşkilatla

Sonuç

1941 yılında İstanbul ve Trakya'daki halkın tahliye edilmesi ile ilgili ayrıntılı şekilde gazetelerde yer aldığı ancak tahliye işlerini düzenleyen kararname gereği fabrikalar, askeri ve sivil okullar, petrol tesisleri ile ilgili taşınma işlerinin gazetelerde yer almadığı tespit edilmiştir. Bu şekilde yurt çapında panik havasının yaşanması önlenmiştir. Trakya bölgesinde ekonomik durumu iyi olan ve Anadolu'da akrabaları bulunanlar tahliye kararına uymuş ancak parasız ve Anadolu'da gidecek yeri olmayanlar tahliye kararına uymayarak göç etmemiştir. İstanbul'da ise göç etmek isteyenlerin çoğu bu kararlarından İstanbul'a tekrar dönememe endişesi içerisinde vazgeçmiştir. Savaş tehlikesinin en yakın hissedileceği İstanbul ve Trakya'da halkın tahliye edilmesi tedbiri savaş ve ölüm tehlikesine rağmen tam olarak uygulanamamıştır. Tahliye kararının uygulanmasında başarısız olunmuştur. Türkiye'nin Akdeniz ve Ege Denizi'ndeki kıyı şehirlerine denizde meydana gelebilecek saldırılar nedeniyle vapur ile nakliyat planlaması yapılmamıştır.

Tahliye ve tahrip talimatnamesi ve tahliye işleri kararnamesi gereği İstanbul'dan taşınan kamu kuruluşları, askeri ve sivil okullar ile bazı fabrikaların İkinci Dünya Savaşı ortamında pasif korunma gerekçesi ile Ankara'ya taşınmasının Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olmasından kaynaklanan önemli bir neden olarak görülebilir. İkinci Dünya Savaşı öncesi durum ile savaş sırasındaki tehlike, bu kurumların başkente taşınması için fırsat olarak değerlendirilmiş Ankara'da bulunması gerektiği düşünülen kurumların taşınmasına öncelik verilmiştir. Daha sonradan Deniz Harp Okulu, Deniz Lisesi, İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu, İstanbul Tıp Fakültesi, Harp Akademileri, Kuleli Askeri Lisesi'nin tekrar İstanbul'a geri taşınmıştır. Bu kurumların Ankara ve diğer illerde bulunmasından ziyade İstanbul'da olmalarının eğitim kalitesinin yükseltilmesi yönünde bir kaygı yaşandığının bir sonucu olmuştur.

1944 yılında yürürlüğe konulan; Şehir, Kasaba ve Köylerin Lüzumunda Tahliye veya Seyrekleştirilmesi Hakkında Kanun, Münakalat Vekâletinin Hazarda İdare Etmekte Olduğu Münakale ve Muhabere ve Mürasele İşlerinin Umumi veya Kısmi Seferberlik Halinde ve Fevkalade Hallerde Ne Suretle İfa Edileceğine Dair Kanun ve Memleket İçi Düşmana Karşı Silahlı Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu ile tahliye ve silahlı mücadele konusunda yasal dayanak oluşturulmuştur. Ancak savaşın sonuna geldiği için kabul edilen bu yasaların uygulanmasına imkân bulunamamıştır.

İlgili memurlara verilecek yetki ve sorumlulukların neler olacağı konularında İcra Vekilleri Heyeti yetkili kılınmıştır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VII, Cilt:13, 07.08.1944.

İkinci Dünya Savaşı sırasında alınan tahliye kararı belli bir bölge ile sınırlı olmasına rağmen yarattığı etki tüm ülke genelinde hissedilmiştir. Doğrudan halkın yaşam biçimini etkileyen bu tür uygulamaların, gelecekte muhtemel bir savaş tehlikesi ortamında başarıya ulaşmasının ancak barıştan itibaren topyekûn bir savunma anlayışı ile çözümlenebileceği sonucunu ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Tarih: 01.04.1941, Sayı: 2/15549, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.29.4.

BCA, Tarih: 08.05.1941, Sayı: 2/15764, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.39.19

BCA, Tarih: 05.06.1941, Dosya: 18242, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 170.182.9.

BCA, Tarih: 30.04.1941, Sayı: 1289, Fon Kodu: 490,01, Yer No: 611.120.5.

BCA, Tarih: 31.08.1944, Sayı: 2/1641, Dosya: 76–108, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 106.72.5.

BCA, Tarih: 23.07.1941, Dosya: 4061, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 48.309.8.

BCA, Tarih: 19.06.1941, Sayı: 2/16032, Dosya: 39–168, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.52.17.

BCA, Tarih: 14.05.1941, Dosya: 39125, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 47.303.9.

BCA, Tarih: 08.05.1941, Dosya: 5521, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 56.377.3.

BCA, Tarih: 22.08.1941, Sayı: 2/16483, Dosya: 118–64, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 96.75.8.

BCA, Tarih: 15.11.1941, Dosya: 20390, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 179.235.13.

BCA, Tarih: 08.05.1941, Sayı: 2/15753, Dosya: 48–25, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.39.8.

BCA, Tarih: 26.05.1941, Sayı: 2/15852, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.44.7.

BCA, Tarih: 22.06.1940, Sayı: 2/13757, Dosya: 146–55, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.59.17.

BCA, Tarih: 17.07.1940, Sayı: 2/13985, Dosya: 120–33, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.71.5.

BCA, Tarih: 01.09.1939, Sayı: 2/11854, Dosya: 44–23, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.85.19.

BCA, Tarih: 17.07.1941, Dosya: 14626, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 144.31.9.

BCA, Tarih: 28.04.1941, Sayı: 2/15678, Dosya: 143, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.35.13.

- BCA**, Tarih: 06.09.1939, Sayı: 2/11890, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.87.15.
- BCA**, Tarih: 27.06.1940, Sayı: 2/13787, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.61.7.
- BCA**, Tarih: 10.10.1940, Sayı: 2/14518, Dosya: 147, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.97.18.
- BCA**, Tarih: 14.02.1941, Sayı: 2/15220, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.12.15.
- BCA**, Tarih: 13.06.1941, Sayı: 2/15985, Dosya: 144–283, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.50.10.
- BCA**, Tarih: 21.06.1940, Dosya: 25934, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 213.448.7.
- BCA**, Tarih: 13.04.1940, Dosya: 4854, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 53.351.6.
- BCA**, Tarih: 26.05.1941, Sayı: 2/15879, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.45.4.
- BCA**, Tarih: 25.06.1941, Sayı: 2/16047, Dosya: 159–213, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.53.12;
- BCA**, Tarih: 15.07.1941, Sayı: 2/16236, Dosya: 59–29, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.63.1.
- BCA**, Tarih: 26.05.1941, Sayı: 2/15853, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 95.44.8.
- BCA**, Tarih: 22.08.1941, Sayı: 2/16488, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 96.75.13.
- BCA**, Tarih: 06.05.1941, Sayı: 2/15707, Dosya: 214–225, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 94.37.2.
- BCA**, Tarih: 06.04.1941, Dosya: 21948, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 186.281.9.
- BCA**, Tarih: 04.10.1941, Sayı: 2/16714, Dosya: 48–31, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 96.86.18.
- BCA**, Tarih: 07.04.1938, Sayı: 2/8505, Dosya: 48, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 82.28.6.
- BCA**, Tarih: 18.11.1943, Sayı: 3/90, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 104.2.40.

KİTAP VE MAKALELER

- Armaoğlu, Fahir H.: “*İkinci Dünya Harbinde Türkiye*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, (1958).
- Atabey, Figen; “*İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Donanması*”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 18, (Ağustos 2011).
- Atay, Falih Rıfki; “*Trakya ve İstanbul Hakkındaki Tedbir*”, **Ulus**, (12.04.1941).
- Bakar, Bülent; “*İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul ve Trakya’dan Anadolu’ya Göç ve Paniğe Karşı Propaganda*” İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 12, (6/2007)

- Barutçu, Faik Ahmet; **Siyasi Anılar**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.
- Büyüktuğrul, Afif; **Cumhuriyet Donanması, (1923–1960)**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1967.
- Deniz Harp Okulu Tarihiçesi**, Deniz Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 2004.
- Deringil, Selim; **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Engin, İlhan; **Göç Yolları Tıkadı**, İstanbul, 1968.
- Esmer, Ahmet Şükrü ve Sander, Oral; “*İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1945)**, B. 9, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- Goloğlu, Mahmut; **Milli Şef Dönemi (1939–1945)**, Kalite Matbaası, Ankara, 1974.
- İstanbul İl Yıllığı**, İstanbul, 1973.
- Gündüz, Aka; “*Parasız Nakilden Cayanları Tenkid*”, **Yeni Sabah**, (11.5.1941).
- Gürün, Kamuran; “*Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları*”, **Bellekten**, Cilt: LII, Sayı:204, (Kasım 1988).
- Hale, William; **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.
- İnönü, Erdal; **Anılar ve Düşünceler**, İstanbul, 1996.
- Karabekir, Kazım; **Ankara'da Savaş Rüzgârları, II. Dünya Savaşı, CHP Grup Tartışmaları**, Yay. Haz. Faruk Özerengin, İstanbul, 2000.
- Koçak, Cemil; **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Köymen, Nusret ; “*İstanbul Anadolu'ya Gidiyor*”, **Vatan**, (03.05.1941).
- _____ ; “*Harp İhtimalleri Karşısında: Şehir ve Köy*”, **Vatan**, (16.04.1941).
- Küçükkerşen, Cevdet; **İkinci Dünya Harbinde Geri Hizmet ve İkmal İşlerindeki Yenilikler**, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Basımevi, İstanbul, 1947.
- Nadi, Yunus; “*Bir Tedbir Etrafında*”, **Cumhuriyet**, (12.04.1941).
- Önder, Zehra; **II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, Çev. Leyla Uslu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.
- Öymen, Altan; **Bir Dönem Çocuk**, İstanbul, 2002.
- Özbay, Kemal; **Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C. I, İstanbul, 1976.
- Özgüldür, Yavuz; **Türk Alman İlişkileri (1923-1945)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Sertel, M. Zekeriya; “*Hükümetin Teyakkuzu ve İhtiyat Tedbirleri*”, **Tan**, (11.04.1941).

Tutel, Eser; “*İkinci Dünya Savaşı'nda Beyoğlu*”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 133, (Ocak 1995).

Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.

Uran, Hilmi; **Hatıralarım**, Ankara, 1959.

Us, Asım; **Hatıra Notları**, İstanbul, 1966.

_____ ; “*Aldığımız Tedbirler İhtiyatta Bir İfrat karlık Değildir*”, **Vakit**, (13.04.1941).

_____ ; “*Anadolu'ya Göç Etmenin Manası ve Hedefleri*”, **Vakit**, (11.04.1941).

Ünsal, Ertan; “*41 Baharında Anadolu'ya Gönüllü Göç İstanbul Boşaltılıyor*”, **Popüler Tarih**, (Mayıs, 2001).

Yıldırım, Hüseyin; “*Deniz Harp Okulu Mersin'de*”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbinde Türkiye** (20-22 Ekim 1997 İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Resmi ve Süreli Yayınlar:

TBMM Zabıt Ceridesi

Resmi Gazete

Akşam

Ayın Tarihi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,

Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi

Bellekten

Cumhuriyet

Popüler Tarih

Tan

Ulus

Vakit

Vatan

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi

Yeni Sabah